

વર્ષ ૧૨ : અંક ૪]

અમદાવાદ : ૧૫-૧-૪૭

ક્રમાંક ૧૩૬

વિષય - દર્શન

- ૧ ઉ. શ્રી ઉદયરત્નવિરચિત ભગવાન પાશ્વનાથના ઉપસર્ગનું વર્ણન
: પૂ. સુ. મ. શ્રી. જ્ઞાનવિજયજી : ટાઇટલ પાનું-૨
- ૨ પૂર્વસુનિવેરવિરચિત પંચતીર્થતીર્થસ્તોત્રમ્ : પૂ. સુ. મ. શ્રી. ચંદ્રોદયવિજયજી : ૬૭
- ૩ પંદરમા સૈકાની થીજી શત્રુંજય ચૈલ્ય પરિપાટી : શ્રી. સારાભાઈ મ. નવાબ : ૯૯
- ૪ નાગૌર-ચૈલ્ય-પરિપાટી : શ્રી. અગરચંદજી નાહટા : ૧૦૨
- ૫ 'રાણુકદેવી' ક્ષિત્રમાં ગૂંજરાતના માનનીય અધિકારીની બદનામી
: પં. શ્રી. લાલચંદ્ર ભ. ગાંધી : ૧૦૫
- ૬ ગોળ, ખાંડ અને સાકર : પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા : ૧૧૧
- ૭ મહોપાખ્યાય શ્રીમેઘવિજયજીવિરચિત 'યુક્તિપ્રબોધ' નાટક
: પૂ. સુ. મ. શ્રી. ધુરંધરવિજયજી : ૧૧૪
- ૮ શેઠ શ્રી હડીસિંહના મહાપ્રાસાદની શતવર્ષી : પૂ. સુ. મ. શ્રી. રમણિકવિજયજી : ૧૨૧
- ૯ યુગપ્રધાન (વાર્તા) : N. : ૧૨૪
- ૧૦ જૈન દર્શન : શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોક્સી : ૧૨૭
- 'એક ગ્રંથની પ્રશસ્તિ' લેખમાં સુધારો : પૂ. સુ. મ. શ્રી. જ્યંતવિજયજી : ૧૨૭

લવાજમ-વાર્ષિક બે રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક-ત્રણ આના

૩. શ્રી ઉદયરત્નવિરચિત ભગવાન પાર્શ્વનાથના ઉપસર્ગનું વર્ણન

[મુશલધાર વર્ષાનું આજેહૂળ ચિત્ર]

સં—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીજ્ઞાનવિજયજી (ત્રિપુટી)

અમદાવાદમાંના શ્રીચારિત્રવિજય જૈન જ્ઞાનભંડારમાંની એક જાણી હસ્તલિખિત પ્રતમાંથી મળી આવેલ પ્રસ્તુત કૃતિ અહીં આપવામાં આવે છે.

વાદલ દહ દિસ ઉન્હયો, સખી! શીતલ સરસ સખીર,
ઝખ ઝખ ઝખકર્ધ વીજલી, સખી! ટખ ટખ ટખકર્ધ નીર રે;
સાહિજજી સાહસધીર રે, પરમેસર એ વડવીર રે,
પ્રભુ છોડઈ દુઃખજીર રે, પ્રભુ સાયર પર ગંભીર રે,

પ્રભુ પાસજી મેરે મન વરયો (આંચલી) ૧

ગિરવર નીઝરણાં વહઈ, સખી! ડર ડર દાદુર સોર,
મદભર માતી મોરડી, સખી! નાયતી કરતી ખકોર રે;
ગોહિરો ગાજો ધનધોર રે, હોયકું ન રહે એક ઠોર રે,
તિહાં ધ્યાનતણો દુણ્હોર રે; પ્રભુનું વાધ્યું જોર રે. પ્રભુ ૦ ૨

કુંગરીયાં નવરાવતો, સખી! મેહ ન ખંચઈ ધાર,
નેહ ન મૂકઈ કેડલો, સખી! દંપતી ચિત્ત મઝાર રે;

નવિ હોંડઈ કો ધરખાર રે, પંખી પિણુ માલાગાર રે,
મુનિવર પિણુ અલપ વિહાર રે, પ્રભુજીનું ગ્યાન હિદાર રે. પ્રભુ ૦ ૩

નવયૌવ[ના] નારી નિસી, સખી! ધસી નદી ભરપૂર,

તટ તરવર નીખેલતાં, સખી! ચાલેં મયમદ મૂર રે;
ચિહું દિસિ હરીયા અંકૂર રે, વાદળ ઢાંકયા શશીસૂર રે,

પ્રભુજીનું ધ્યાન પડૂર રે, પાતિક થાઈ ચકચૂર રે. પ્રભુ ૦ ૪
આખ(પ)હિયો પીયપીય કરઈ, સખી! ન કરે કોઈ પીયાણુ,

તિણુ અવસર વિરહી નાર, સખી! મયણુ મનાવે આણુરે;
તખ વિરહી થાઈ હરાણુ રે, થાઈ મોહન વેગેં જાણુ રે,

ત્યાં પાસજી સદ્ગુરુ ખાણુ રે, સુર ગિરપં અવિચલ ભાણુ રે. પ્રભુ ૦ ૫

નીલાઈ ધરતી થઈ, સખી! નીંત્રવેશી જ્યું નારી,

વાહિલીયા રલીયામણુ, સખી! તસ કંઠે નવસર હાર રે;

વલી મોર કરેં કિગાર રે, હોઈ મયણુતણો અધિકાર રે,

તિહાં પાસજી જ્યજ્યકાર રે, ત્યાં જીત્યો વિષય વિકાર રે. પ્રભુ ૦ ૬

જલ થલ સવિ જલપૂરીયાં, સખી! કામોકામે ત્રેહ,

માંનોં મેહ પીઉ સંગમેં, સખી! ભૂમામિનીનો નેહ રે;

જ્યમ સુખથી વંચઈ દેહ રે, તિમ રસભર થા હોઈ તેહ રે,

તિહિ અવસર ગુણુગેહ રે, પ્રભુજીનું ધ્યાન અથાગ અછેહ રે. પ્રભુ ૦ ૭

વડતલ કાઉસગ ધ્યાનથી, સખી! પામ્યું (આ) કેવલનાણુ (?),

અવધિ ન્યાન ધરણેન્દ્રને, સખી! તવ આવઈ તેણેં ઠાણુ રે;

કરેં પ્રભુ કેરું વખાણુ રે, તેણે કમહ મનાયો આણુ રે,

હવઈ અવનીતલ મંડાણુ રે, હવે દિન દિન કોડિ કહ્યાણુ રે,

ઈમ ઉદય ભણે શુભ વાણુ રે. પ્રભુ પાસજી મેરે મન વરયો. ૮

॥ अर्हम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

जेशिंगमार्हेकी वाडी : घीकांटा रोड : अमदावाद (गुजरात)

वर्ष १२	वि३भ सं. २००३ : वी२नि. सं. २४७३ : छं. सं. १६४७	क्रमांक
संक ४	पौष वदि ६ : बुधवार : १५मी अन्याशी	१३६

पूर्वमुनिवरविरचितं पञ्चतीर्थतीर्थस्तोत्रम्

संग्राहक-पूज्य मुनिमहाराज श्रीचंद्रोदयविजयजी

[१] प्रथमं श्रीऋषभजिनस्तोत्रम् ।

जय जय जगदानन्दन ! जय जय वरनाभिनन्दन ! जिनेन्द्र ! ।

जय जय करुणासागर ! मनोरथा अद्य फलिता मे ॥१॥

अद्य मे सफलं जन्म-म(चा)द्य मे सफला क्रिया ।

प्रयासः सफलो मेऽद्य दर्शनादादिमप्रभोः ॥२॥

प्रातरुत्थाय येनाय-मादिदेवो नमस्कृतः ।

हेलया मोहभूपाल-स्तेन नूनं तिरस्कृतः ॥३॥

सुकृतं सञ्चितं तेन दुष्कृतं तेन वञ्चितम् ।

येन प्रथमनाथस्य चरणाम्भोजमञ्चितम् ॥४॥

त्रिभुवनाभयदानविधायिने त्रिभुवनाद्भुतवाञ्छितदायिने ।

त्रिभुवनप्रभुतापदशालिने भगवते ऋषभाय नमोनमः ॥५॥

॥ इति श्रीऋषभजिनस्तोत्रम् ॥

[२] द्वितीयं श्रीशान्तिजिनस्तोत्रम् ।

किं कल्पद्रुमसेवया यदि मया शान्तिः श्रितः सर्वदः

किं कर्पूरशलाकया नयनयोजातोऽतिथिश्चेदसौ ।

किं पीयूषपिपासया यदि पपे त्वत्कीर्तिवार्तारसो ।

यद्द्वान्यैरपि चेन्द्रियप्रियतमैः पर्याप्तमर्थागमैः ॥१॥

६८]

श्री जैन सत्य प्रकाश

[वर्ष १२]

सर्वाङ्गसुभगाकार—कारणं सुखसम्पदाम् ।	
शान्ते ! तव मुखं दृष्ट—मिष्टलाभो बभूव मे	॥२॥
भुवनानन्दविधात्री यत्र श्रीः कापि निर्भरं वसति ।	
तज्जिनपतिपदकमलं भवे भवे भवतु मे शरणम्	॥३॥
दानिनां परमो दानी मुनीनां परमो मुनिः ।	
ज्ञानिनां परमो ज्ञानी शान्तिः कस्य न शान्तये	॥४॥
स्वामिनामपि यः स्वामी गुरुणामपि यो गुरुः ।	
देवानामपि यो देवः सेव्यतां शान्तिरेष सः	॥५॥

॥ इति श्रीशान्तिजिनस्तोत्रम् ॥

[३] तृतीयं श्रीनेमिजिनस्तोत्रम् ।

परमान्नं क्षुधात्तेन तृषितेनामृतं सरः ।	
दरिद्रेण निधानं वा मयाप्तं नेमिदर्शनम्	॥१॥
निस्सीनसौभाग्यमसीमकान्तिं निस्सीमलावण्यमसीमशान्तिम् ।	
निस्संमकारुण्यमसीमरूपं नेमीश्वरं रैवतके नमामि	॥२॥
आलोकने जिनेन्द्रस्य जिनेन्द्रस्यैव सेवने ।	
तमोमयी निशा नष्टा जातं सुदिनमद्य मे	॥३॥
कुलेषु यादवकुलं श्लाघ्यं मेरुरिवादिषु ।	
नेमिः कल्पद्रुमः पुंसां यत्रास्ते सर्वकामदः	॥४॥
य एकवारं गिरिनारहारं, नमामि (स्तवीति) नेमिं शिरसा सु(स)धन्यः ।	
मुहुर्मुहुस्तं प्रणमन् विशेषो देहः कथं धन्यतमो न गण्यः	॥५॥

॥ इति श्रीनेमिजिनस्तोत्रम् ॥

[४] चतुर्थं श्रीपार्श्वजिनस्तोत्रम् ।

अभिनवमंगलमाला—करणं हरणं दुरन्तदुरितस्य ।	
श्रीपार्श्वनाथचरणं प्रतिपन्नो भावतश्शरणम्	॥१॥
आयासेन विना लक्ष्मी—विना क्षेपेण वैभवम् ।	
विनैव तपसा वृद्धि—र्जपतां पार्श्व ! नाम ते	॥२॥
पार्श्वजिन ! शासनं ते निबिडमहामोहतिभिरविध्वंसि ।	
मयि स्नदीपकल्पं तनोति तेजोविवेकाक्षम्	॥३॥

अंक ४]

पूर्वमुनिवशरचितं पंचतीर्थतीर्थस्तोत्रम्

[६६]

त्वरेथां चरणौ ! जिह्वे ! कुरु स्तोत्रं शिरो ! नम ।

हर्षांशु मुञ्चतां दृष्टे ! आ एष परमेश्वरः

॥१॥

भवे भवान्तरे वाऽपि दुःखे वा यदि वा सुखे ।

पार्श्वध्यानेन मे यान्तु वासराः पुण्यभासुराः

॥५॥

॥ इति श्रीपार्श्वजिनस्तोत्रम् ॥

[५] पञ्चमं श्रीवीरस्वामिस्तोत्रम् ।

कनकाचलमिव धीरं समुद्रमिव सवर्दाऽपि गम्भीरम् ।

लब्धभवोदधितोरं नमामि कामं महावीरम्

॥१॥

दुरितदवानलनीरं नीरागं भीतिभूमिकासीरम् ।

सिद्धिसहकारकीरं करोमि निजमानसे वीरम्

॥२॥

प्रमोदेन मनो वृत्त्यद् रोमाञ्चैर्वपुरुल्लसद् ।

अचिरादुन्मीलितं नेत्रं ननु धीरवरो (२)मतः

॥३॥

अजन्मदायिने पित्रे, बान्धवायाऽधिरोचिने ।

अद्रोहिणे च मित्राय श्रीवीर ! अस्ते नमः

॥४॥

श्रीवीरसद्धानमयाग्निमग्नं संक्लिष्टभावाजितकर्मकक्षम् ।

भस्मीभर्षत्वाशु विरागिणो मे यथा तथा नित्यसुखी भवामि

॥५॥

॥ इति श्रीवीरस्वामिस्तोत्रम् ॥

इति जिनपत्निपादाः पञ्च चञ्चद्विचारैः

सुचरित सुगमार्थैर्नव्यकाव्यैः कथञ्चित् ।

कृतसमुचितसेवाः सेवकानां जनानां

जनितमधुरबोधा बोधलाभाय सन्तु

॥६॥

संवत् १६७५ वर्षे ज्येष्ठादि द्वितीया पञ्चमी छय(व)रूपामे लिखितम् ।

पू. पा. आचार्य महाराज श्रीविजयविज्ञानसूरिणा ज्ञानभंडारभांती अंक हस्त-
लिखित प्रत उपरथी प्रस्तुत पंचतीर्थतीर्थस्तोत्र अंकी आपवामां आव्युं छे. प्रति
दृष्टानो संवत् १६७५तो आपेल छे, अटले आ स्तोत्र अटलु प्राचीन तो छे न् अभां
अटल नथी. अेना कर्तानुं नाम आपवामां नथी आव्युं. फीछ डोठ हस्तलिखित प्रतिना
आधारे अेना कर्तानुं नाम जे डोठ महानुभावना जलुवामां आवे तो ते नर प्रकसित
रुशे अेवा आशा छे.

પંદરમા સૈકાની બીજી શત્રુંજય ચૈત્ય પરિપાટી

સંપાદક-શ્રીચુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાખ

આ માસિકના ક્રમાંક ૧૩૪માં શ્રાવણ કવિ દેવાલયચિત એક શત્રુંજય ચૈત્ય પરિપાટી આપવામાં આવી હતી. તે પછી ક્રમાંક ૧૩૫માં પંદરમા સૈકાની એક શત્રુંજય ચૈત્ય પરિપાટી આપવામાં આવી હતી. અહીં આવી જ એક ત્રીજી શત્રુંજય ચૈત્ય પરિપાટી આપવામાં આવે છે. આ ત્રણે ચૈત્ય પરિપાટીઓ ઉપરથી મળતી ઐતિહાસિક હકીકતો તથા જાણવા જેવી વિગતો સંબંધી વિવેચન હવે પછી આપવાની ઉમેદ છે.

- વાગવાણિ સુપસાઉ કરે, સામિણિ પૂરિ રહાડે ।
સિરિ સ્ત્રુંજય જિણુભવણુ, ભાવિહિ ચેત પ્રવાડે ॥ ૧ ॥
- પાલિતાણુઈ તલહટિય, નચરહં માહિ વિહારો ।
નરવઈ કુમર કરાવિયઉ, પાસુ જુહારિસુ સારો ॥ ૨ ॥
- ચઉવીસમઉ વીર જિણુ, લલતાદેસર પાલે ।
પૂજિઉ પણુમિયણુંત ભવે, દૂરિહિ હુરિયહં ટાલે ॥ ૩ ॥
- પાજ મુહાણુઈ જે રહિય, સોહમ સુંદર નેમિ ।
સો જે (જુ)હાર વિભઈસહ, ડૂંગર સિહરિહિ ખેમિ ॥ ૪ ॥
- રિસહ જિણુસર જણુણિ ઘરે, ભયડી ગયવર ખંધે ।
માડી મરુદેવિ સામિણિય, પાલિ પરતૂહં વંધે ॥ ૫ ॥
- તહિ આગઈ ગરુવઉ ભવણુ, સોલસમઉ જિણુ સંતિ ।
સો ભેટે વિણુ ફેડિસઉ, ભવભય કેરી ભંતિ ॥ ૬ ॥
- પીથહ દેવલ પઠમ જિણુ, આગઈ મણુય વિહારો ।
અદ્દણુદ મૂરતિ આદિ જિણુ, હંડ પ્રમાણિ જુહારો ॥ ૭ ॥
- વિઘન વિનાસન કવડજખો, રિસહેસર પહિહારો ।
ફલ નાલિયરે ભેટિ સઉ, સમરિઉ દે હુંકારો ॥ ૮ ॥
- મુણિવર કારિય કુંડ તલે, તહિ ટોટરા વિહારો ।
પણુમિજઈ તહિ રિસહ જિણુ, મણુવંછિય ઠાતારો ॥ ૯ ॥
- આગઈ મોહહાવસાહિ ય, જિણુ ચઉવીસ નમેવિ ।
જેઈ સવે સા દેહુરિય, આણુસર આણુપમદેવિ ॥ ૧૦ ॥
- તઉ વંદીજઈ વર ભવણુ, સરગારોહણુ નામિ ।
તિહું રૂપિહિ તહિ રિસહજિણુ, કાઉસગિ અચ્છઈ સામિ ॥ ૧૧ ॥
- વાઘિણુ જેઈ ખારણુ એ, પઉલિહિ માહિ પવેસો ।
તહિથી અચ્છઈ દાહિણુએ, સિરિ થંભણુા નિવેસો ॥ ૧૨ ॥

અંક ૪]

પંદરમા સૈકાની બીજી શત્રુજય ચૈત્ય પરિપાટી

[૧૦૧]

વસ્તગિ તેજગિ વિવિહ પરે, અવતારિઉ ગિરનારો ।
 નેમિ જિણેસર વંદિજએ, સયલ સંઘ પરિવારો ॥ ૧૩ ॥
 ઇંદ્ર મહોચ્છવું જે કરઈ, મિલિયા ચઉવિહ સંઘો ।
 ઇંદ્રમંડપ સો જોવંતા, હિયડઈ માઈ ન રંગો ॥ ૧૪ ॥
 સત્તસવાસણિ દેહુરિય, નંદીસર વર તિત્થો ।
 ખાવન ણિખ નમેવિ કરે; જનસુ કિયઉ સુક્યત્થો ॥ ૧૫ ॥
 તિહં હુંતઈ ડાખઈ ગમઈ, ખરતરતણુઉ પ્રસાદો ।
 નવઉ નિવેસિઉ આદિ જિણુ, લીધઉ જગિ જસવાદો ॥ ૧૬ ॥
 થોડામાહિં સવે તહિં, થાનક ધાપીજો એ ।
 મનુ મોહીજઈ તિહું ભુવણિ, ઇમ વીનવઈ સહુકો એ ॥ ૧૭ ॥
 થોડાચઉકી ગઉખ લખ, મઠ મંદિર જોવંતા ।
 આવિઉ પૂરિઉ રહસિં જરે, સીહ ફવારિ તુરંતા ॥ ૧૮ ॥
 તિલખઉ તોરણુ જોઈજએ, રોમંચીજઈ દેહો ।
 દુહ ઠાવાનલ ઉપરિહિ, જણે વૂઠઉ મેહો ॥ ૧૯ ॥
 પાવડિઆરે આરુહિય, પહુતઉ ભવણુ મઝારે ।
 ડાખઈ વંદિઉ સુણિસુવય, સિરિ સામલિય વિહારે ॥ ૨૦ ॥
 બીજઈ દેવલ પાખલિહિં, તિન્નિપયાહિણુ સાર ।
 જિણુ પણુમીજઈ જોઈજ એ, દેસલ પ્રસુખ વિહાર ॥ ૨૧ ॥
 મંડપ કોડાકોડિ તહિં, તિહું ભુવણુક્રિય પડિમા ।
 સવઈ જુહારી સંથુણિય, કમિ આગલિ અભિરંમા ॥ ૨૨ ॥
 પંચય પંડવ શુરુ સહિય, જણુણિ ઘરણિ સંજુત્ત ।
 સિદ્ધિ પહુત્તા તે નમિસિઉ, ઉત્તમ ચરિય પવિત્ત ॥ ૨૩ ॥
 તઉ અબટાપદુ પણુમીય એ, પુહવિહિ પહિલઉ તિત્થો ।
 આગઈ ખોખાવસહિય, જિણુ ચઈવીસહં સત્થો ॥ ૨૪ ॥
 સોનઈ રૂપઈ કૂલ કૂલે, વરિસાવીજઈ મેહું ।
 ખીર ઝરઈ સિરિ સંઘવિયહં, શાઈણિ અતિસય એહું ॥ ૨૫ ॥
 સા વધાઈ તાસુ તલે, પૂજિસુ રિસહહં પાય ।
 મોર નાગ બેહ નમિસિઉ, જે હૂઆ સુર હાય ॥ ૨૬ ॥
 કલિકુંહ પણુમઈ લેપમઈ, જિણુ ખાવીસ નમેસો ।
 વીરુ જિણેસરુ વંદિય એ, સિરિ સાચઉર નિવેસો ॥ ૨૭ ॥
 જગતિ જુહારીય સયલ હિવ, આયઉ મંડપ માહિં ।
 ઠીઠઉ સામિ લેપમઈ, ઠવિઉ ભરહિં નરનાહિ ॥ ૨૮ ॥

१०२]

श्री जैन सत्य प्रकाश

[वर्ष १२

पयडिय तीरथ विमलगिरि, गण्डर पुंडरिओणु ।
 माडि गभारा भिहुं गमध, सो पुणिसु रलिओणु ॥ २९ ॥
 पगि पगि पडिमा जिणुभवणु, लण्णे केध न पारे ।
 नान्हा मोटा सवे तडिं, डिव भाडरठि गुडारे ॥ ३० ॥
 डिव अल्लजधयठि आदि जिणु, लेटिठि अकिनव सूरे ।
 दोटि करंता पाय तेवे, पुण्य भण्डार पूरे ॥ ३१ ॥
 न्हवणु विदेवणु पूण्डिय, जय जंगम जगनाड ।
 डियठि सरावर डरसि भरे, तठि उल्लठिठि अभाड ॥ ३२ ॥
 तूठिठि सविहुं आदिजिणु, आविठि भलध संसारे ।
 सिद्धिओणु गुडारियध, नवनिधि पडिय लंडारे ॥ ३३ ॥
 ओल्लअओडिय अनियजिणु, येदतदाध संति ।
 सिद्धिओणु ते नर लडिसिध, ने भावध प्रणुमंति ॥ ३४ ॥
 तियंयडं मारग ठंडिय ओ, नरयड दीन ठवारे ।
 मुगति मारगु उधाडियठि, जं लेटिठि जगनाड ॥ ३५ ॥
 पठिसिडिं गुणिसिडिं निसुणिसिडिं, येतपवाडि ज ओड ।
 धरि अधठाडी अतड्द, डोधसी निम्भव डेड ॥ ३६ ॥

॥ धति श्री शत्रुंजय चैत्य परिपाटी समाप्त ॥

नागौर--चैत्य--परिपाटी

सं०-श्रीयुत अजरचंदजी नाहटा

मारवाड राज्यान्तर्गत नागौर शहर एक प्राचीन नगर है, और उसका सम्बन्ध जैन समाजसे बहुत पुराना है । करीब एक हजार वर्षसे भी अधिक समयसे प्रारम्भ कर आज तक जैनोंका सम्बन्ध उससे अविच्छिन्न रूपसे चालु है । दिगम्बर और श्वेताम्बर दोनों सम्प्रदायोंका यहां अच्छा प्रभाव है । दि० भट्टारकजीकी यहां गद्दी है और उनका यहां अच्छा भंडार बतलाते हैं । खेद है कि भट्टारकजीकी संकुचितताके कारण अनेक विद्वानोंके प्रयत्न करने पर भी उसका अवलोकन नहीं हो सका । श्वे० समाजके तपागच्छ, खरतर-गच्छ, पार्श्वचन्द्रसूरिगच्छ, लोंकागच्छके भी यहां उपाश्रय हैं । पार्श्वचन्द्रसूरिजीका नागौरी तपागच्छ एवं लोंकोंकी एक शाखा नागौरी लोंकाका नामकारण भी इसी नागौरके नामसे प्रसिद्धिमें आया है । धर्मघोषगच्छका भी यहां पहले अच्छा प्रभाव रहा है । अभी भी उस गच्छके मुरां गोपजी यहां हैं, जो सज्जन व्यक्ति हैं । यहां ज्ञानभंडार भी अच्छे होने चाहिए

थे, पर बहुत से संग्रह बिक कर अन्य स्थानोंमें पहुंच चुके हैं, अतः अब यहां साधारण संग्रह है। अब यहां बबू कोटडीमें हस्तलिखित ग्रन्थोंका थोडा संग्रह है, पर उसकी व्यवस्था अच्छी नहीं है। अतः नागौरके श्री संघका कर्तव्य है कि उनकी विवरणात्मक सूची तैयार करवावे व योग्य व्यक्तियोंको दिखलानेका प्रबंध ठीक किया जाय, जिससे वे प्रकाशमें आवे।

सं. १९०५ में यहां ७०० घर थे, पर अभी ओसवाल समाजके ४०० घर हैं और ५ श्वेतांबर जैन मन्दिर हैं। हमारे संग्रहमें एक नागपुरीय चैत्य परिपाटी है जिसमें उस समय *७ मंदिर होनेका पता चलता है। यह चैत्य परिपाटी यहां प्रकाशित की जा रही है। उक्त चैत्य परिपाटीका रचनासमय संभवतः १७ वीं शताब्दिका है। उस समय यहां १ शांति, २ ऋषभ, ३ वीर, ४-५ ऋषभदेव, ६ पार्श्वनाथ और ७ महावीर (नारायण वसही) मंदिर थे+ पर वर्तमानमें ५ मंदिरोंमें ४ ऋषभदेवके और १ शांतिनाथ भगवानका है। इतने थोड़े समयमें भी मंदिरोंकी संख्यामें व मूलनायकजीमें परिवर्तन हो जाना परिवर्तन-शील कालका ही प्रभाव समझना चाहिये। अभी जो मंदिर हैं उनमें ज्यादा प्राचीन अवशेष नहीं हैं। गणधरसार्धशतक बृहद्वृत्तिमें भी श्रीजिनवल्लभसूरिने यहाँके मंदिरोंमें नेमिनाथ बिम्बकी प्रतिष्ठा की ऐसा लिखा है, पर अभी उसका कोई पता नहीं है। इसके पश्चात् श्रीजिनदत्तसूरिजी भी यहां आये थे और शाह धनदेव श्रावकसे वार्तालाप हुआ था। इसके बाद यहां विक्रमपुरका देवधर आया था, उस समय यहां के देवगृहमें देवाचार्यजी विराज रहे थे, उनसे विधिचैत्यके सम्बन्धमें वार्तालाप हुआ था। श्रीजिनलब्धिसूरिजीका स्वर्गवास सं. १४०६में यहाँ हुआ था। उनके स्तूपका भी अब पता नहीं है। राज्य परिवर्तन एवं मुगलोंने आक्रमणादिके समय संभव है प्राचीन जैन अवशेषोंको घक्का पहुंचा हो। नागौरके जैन समाजका कर्तव्य है कि नागौरके जैन इतिहासको प्रकाशमें लावे।

* नागौरका सबसे प्राचीन उल्लेख कृष्णविशिष्य जयसिंहसूरिरचित धर्मोपदेशमालावृत्तिमें पाया जाता है, जो कि सूरिजीने सं. ९१३में भोजराजके समयमें नागौरमें रची है (जै. सा. सं. इ. पृ. १८०)।

+ सं. १६९३में नागौरमें रचित विप्रलचारित्रकृत अंजनासुन्दरी चौपाईमें भी ७ मंदिरोंका उल्लेख है—

“ नागौर नगीने साते जिणवरु रे, आदि शांति जिण पास ।
वीर जिणसरने ग्रणमी करी रे, चौपइ कीध उल्लास ॥ ३९३ ॥

(जैन गुर्जर कविओ, भा. १, पृ. ४००)

नागौर—चैत्य—परिपाटी

पुर नागौर नगीनो नाम, जिणहर सात तिहां अभिराम ।
 एक एक पाहइ अति चंग, निरखंता उपजई मन रंग ॥ १ ॥
 प्रथम भवनि श्री शांतिजिणंद, तस पाय नमता हुइ आणंद ।
 पीतलमय मूरति अति सार, दीसइ समोसरण विस्तार ॥ २ ॥
 बीजइ भुवनइ नाभिनृपपुत्र, नमता नरभव हुइ पवित्र ।
 त्रीजइ पीतलमइ जिन वीर, प्रणमुं अविचल साहस धीर ॥ ३ ॥
 चउथइ पंचम जिनवर बली, ऋषभदेव प्रणमुं मन रली ।
 छहइ जिणहर श्रीजिण पास, प्रगट प्रभावइ पूरइ आंस ॥ ४ ॥
 सातमइ वीर जिणंदु अभिराम, वसही ^१नारायणनइ नामि ।
 जीरण जिणहर अतिशोभंत, ए सातइ जिणहर सुमहंत ॥ ५ ॥
 नित प्रति ए जिणहर सहु नमइ, छोडी प्रमाद प्रभातनइ समइ ।
 अतिघण संपद पामइ सही, विधि शुभ गति जुगति सवि लही ॥ ६ ॥
 जे जिन नमइ सदा कर जोडी, ते पामइ मनबंधित कोडी ।
 कहि श्रीविशालसुंदरगुरुसीस, सकल संघ पूरवो जगीस ॥ ७ ॥

॥ इति नागपुर—चैत्य—परिपाटी ॥

(^२कृपाचन्द्रसूरिज्ञानभंडार, गुटका नं. २८ में)

१ नारायण वसहीकी प्रतिष्ठाका उल्लेख उपदेशगच्छ प्रबन्धमें है, उसके अनुत्तार यह मंदिर बहुत प्राचीन है । इस प्रबन्धका सार इस प्रकार है—

“ कृष्णर्षि नागपुर गये । वहां के श्रेष्ठी नारायणको प्रतिबोध दे कर गुहकी सम्मतिसे वहां कोटके स्थान पर जैन मंदिर बनवाया । श्रेष्ठीने कृष्णर्षिको प्रतिष्ठा करनेकी विनंती की, पर उन्होने श्रीदेवगुप्तसूरि पूज्य हैं इस लिए उनसे करानेका कहा । अतः सेठने उन्हें गुजरातसे आमंत्रित कर प्रतिष्ठा करवाई और ७२ गौष्टिक रखे इससे नागपुरमें जैनधर्मका साम्राज्य फैला । ”

प्रबंधके अनुसार कृष्णर्षिका समस ५ वीं शताब्दिसे पहलेका ज्ञात होता है, पर अन्ध साधनों पर विचार करनेसे उनका समय ९वीं शताब्दिका ज्ञात होता है ।

लोकान्तर पञ्चावलीमें ओझवाल जातिके वर्तमान सराणा गोत्रवालोक सं. ११३२में नागौर आकर अभ्युदय होनेका उल्लेख इस प्रकार है—

“ तत्पदे सं. ११२३ श्रीपरमानन्दसूरिर्जातः । तस्मिन् गुरौ जाप्रति ११३२ वर्षे सूरवंशः कुतश्चित् कर्मबोधात् तुच्छतां प्राप्तः परिवारेण । ततो गुरुणाऽऽज्ञप्तं भो यूयं नागौरनगरे वसतां, तत्र स्थितानां भवतां महानुदयो भावीति श्रुत्वा सूरवंशजो कामदेवसंधपतिः सकलत्र एव नागौर नगरे उषितः । सं. १२१० वर्षे सुखेन तत्र प्रतिवर्ष महती कुलवृद्धिर्जाता । ”

२ खेद है कि उनके शिष्य गति तिलोकचन्द्रजीने इस भण्डारको बेच डाला है । पता नहीं अब यह गुटका कहाँ है । उपर्युक्त चैत्य—परिपाटीकी नकल हमने करीब १० वर्ष पहले की थी।

‘રાણુકદેવી’ ફિલ્મમાં ગૂજરાતના માનનીય અધિકારીની યદનામી

[લેખક:—પंडित लालचंद्र लखवान गांधी. वडोदरा]

ગૂજરાતના સાક્ષરો, લેખકો, નવલકથાકારો અને રસિક કલાકારો હવે પોતાની પ્રતિભા-શક્તિને, કલ્પનાશક્તિને અને સર્જનશક્તિને ચંચલ ચિત્રપટોમાં ચમકાવો રહ્યા છે; પરંતુ તેઓ ગૂજરાતના ગૌરવશાલી પ્રામાણિક વાસ્તવિક ઇતિહાસને પ્રકાશમાં મૂકાવી શકતા નથી—એ ખેદજનક હકીકત છે. એથી પણ આધિક શરમાવનારી ઘટના તો એ છે કે—સૈકાઓ પૂર્વે થઈ ગયેલા ગૂજરાતના ગૌરવરૂપ મહાપુરુષોને, પોતાના દેશના પ્રસિદ્ધ પરમમાન્ય પૂર્વજોને, ગૂજરાતના પરમપ્રતાપી રાગધિરાજ મહારાગજોને, અને તેમના મહામંત્રો, દંતકથાક જેવા સમર્થ ઉચ્ચ અધિકારીઓને, તથા સુચશસ્ત્રી ધર્મનિષ્ઠ સત્પુરુષોને સાચા સ્વરૂપમાં દર્શાવવાને યદલે સ્વચ્છંદી કલ્પના પ્રમાણે વિપરીત અને વિકૃત સ્વરૂપમાં ચીતરી રહ્યા છે! સામાન્ય જન-સમાજ પણ ઘૂલ્યા અને તિરસ્કાર વરસાવે એવા રૂપમાં રચના કરી રહ્યા છે—એ જાણી ઇતિહાસના મર્મજ અભ્યાસી સંજ્ઞોને દુઃખ-આધાત થાય એ સ્વાભાવિક છે.

સાચા ઇતિહાસના અજ્ઞાનથી, ધર્મભેદથી, વલ્ગભેદથી કે એવા જ બીજા કોઈ આંતરિક કારણથી જાણતાં કે અજાણતાં પણ રાજ-દ્રોહ, પ્રજા-દ્રોહ, દેશ-દ્રોહ કે ઇતિહાસ-દ્રોહ કરવો એ સંજ્ઞન વિદ્વાનોને કોઈ રીતે શોભતું નથી. પોતાને હાથે જ પોતાના સદ્ગત પૂર્વજોની સત્કીર્તિને વિલુપ્ત કરવી, પોતાના દેશની વિભૂતિઓની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડવી, કિંવા કોઈ પ્રકારે તેમની અપકીર્તિ—યદનામી કરવી—એ કોઈ સંજ્ઞનને જાજતું નથી. એવું અવળું પ્રચારકાર્ય અત્યંત ભયંકર હોઈ અતિનિંદ્ય ગણી શકાય. તેમ છતાં હાલમાં ‘સનરાષ્ટ્ર’ સીનેમા કું. ના ગૂજરાતી ભાષામાં ચાલુ થયેલાં ‘રાણુકદેવી’ નામના ચિત્રમાં સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી નિરીક્ષણ કરનારને એવું વાંધામયું ધણું જેવા મળે છે. ગૂજરાતના ગૌરવને હલકું પાડી શરમાવે તેવું તેમાં ધણું છે. તેની રચનામાં મુખ્યતથા ભાટ-ચારણોની દંતકથા અને મનસ્વી કલ્પનાઓ આધારભૂત થઈ હશે અને અધિક વજનદાર મનાઈ હશે તેવું જણાય છે.

ગૂજરેશ્વર સિદ્ધરાજના સમકાલીન અને સન્માનિત ઇતિહાસકાર આચાર્ય શ્રીહિમચંદ્ર ચૌલુક્યવંશ અપરનામ સં. દ્વયાશ્રય મહાકાવ્યમાં સિદ્ધરાજ જયસિંહનું જે ઉત્તમ ચરિત્ર વર્ણન કર્યું છે, અને પાછળના પ્રબંધચિંતામણિ જેવા ગ્રંથોમાં તે સંબંધમાં જે હકીકત મળે છે, તેની સાથે મેળ ન ખેસે તેવું વિચિત્ર ચિત્રણ ઉપર્યુકત ચિત્રપટમાં જેવા મળે છે. રા ખેંગાર હણાતાં તેની વિધવા રાણીને, રાણુકદેવી જેવી સતી સ્ત્રીને સિદ્ધરાજ જયસિંહ જેવો સોમનાથનો પરમભક્ત અને પ્રતાપી ગૂજરેશ્વર સત્તાવે, એ વિધવાને—ખે બાલકોની માતાને પરણવા ચાહે, અથવા એના જેવો સાચો ક્ષત્રિય સ્ત્રી-કર્થના કે બાલ-હત્યા જેવાં બાલિશ કર્મો કરે એવી દંતકથાને માનવા શુદ્ધિ ના પાડે છે. એવી હકીકત માની શકાય તેવી નથી. કૃષ્ણસ-રાસમાળા જેવા ગ્રંથમાં એવી દંતકથાને ભાટ, તરી (ઢેડ-ગોર) ની કથા તરીકે જ જણાવી છે.

ગૂજરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહને સોરઠના રા ખેંગાર સાથે રણસંગ્રામ થવામાં

૧૦૬]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૧૨

શુ' નિમિત્ત મળ્યું હશે ? તે સ્પષ્ટ જાણી શકાતું નથી, તેમ છતાં નીચે જણાવેલી ઘટના જેવો કોઈ હકીકત નિમિત્તભૂત યર્ષ હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી.

સિદ્ધરાજ જયસિંહના રાજ્ય-સમયમાં વિ. સં. ૧૧૯૩માં મલધારી હૈમચંદ્રસૂરના પદ્ધર શ્રીહૈમચંદ્રએ પ્રાકૃતભાષામાં રચેલા અગીચાર હજાર શ્લોકપ્રમાણ્ય મુનિસુવતયરિત્તના અંતમાં યુરુપરંપરારૂપ દર્શાવેલી વિસ્તૃત પ્રશસ્તિમાં (ગાયકવાડ-પ્રાચ્યગ્રંથમાલામાં પ્રકાશિત પાટણ-જૈન ગ્રંથભંડારસૂચી ભા. ૧ તાડપત્રાયમાં પૃ. ૩૨૦-૩૨૧) સોરઠના રાખંગારનો પ્રાસંગિક પરિચયાત્મક ઉલ્લેખ મળે છે કે —

“અણહિલવાડ નગરથી તીર્થયાત્રા માટે ચાલેલા સંઘે મહામહિમાવાળા જે (મલધારી આચાર્ય શ્રીહૈમચંદ્ર)ને પ્રાર્થના કરીને પોતાની સાથે લીધા હતા. ઘણા આડંબરવાળા વિશાળ તે સંઘે વામણથલી (વણથલી) નગરીમાં આવી બહાર પડાવ નાખ્યો હતો. ત્યાં રાજની છાવણીની જેમ-તંખૂઓ તાણીને રહેલો સંઘ શોભી રહ્યો હતો. શ્રાવકજનો કુંકુમના અંગરાગ કરીને, પદાંશુક જેવાં ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેરીને, તથા અંગ ઉપાંગમાં રત્નજડિત સોના વગેરેનાં વિભૂષણોથી વિભૂષિત યર્ષને જિનમંદિરમાં પૂજા-પ્રભાવના કરી રહ્યા હતા. તેમને જોઈ સોરઠના પ્રભુ ખંગારતું મન દુષ્ટ થયું હતું. ખીજાઓએ પણ તેને કહ્યું કે—“ રાજન ! અણહિલવાડ નગરની સર્વ લક્ષ્મી તમારાં ભાગ્યોથી અહિં આવેલી છે, તો તમે જેને ગ્રહણ કરો, જેથી તમારો ભંડાર પ્રૌઢ થાય. આ લક્ષ્મી એક કોડ દ્રવ્ય-પ્રમાણ્ય સંભવે છે.” તેણે (ખંગારે) પણ લોભવડે તે સર્વ લક્ષ્મી લેવા ઇચ્છા કરી, પરંતુ સર્વજન-મર્યાદાના લોપ અને અપયશથી ડરતાં નિવૃત્તિ કરી. ‘લક્ષ્મી લઈ લેવી કે મુકત કરવી ?’ એ સંબંધમાં નિશ્ચય ન કરી શકાતાં સંશયવાળા ચિત્તે વિચાર કરીને દિવસ પર્યાંત સંઘને ત્યાંજ રોકી રાખ્યો. કહેવરાવવા છતાં પણ સંઘ સંખ્યાના કોઈ મનુષ્યને તેણે દર્શન આપ્યાં નહિ. ખીજો દિવસે તેનો સ્વજન મૃત્યુ પામ્યો, તેથી દિવાસો આપવાના બહાને જે મુનીન્દ્રે (મલધારી હૈમચંદ્રાચાર્ય) ત્યાં જઈને એ (રાખંગાર)ને પ્રતિબોધ આપી-સમજાવીને સંઘને ઋદ્ધિ સાથે મુકત કરાવ્યો હતો.

સંઘે ઉજ્જવંત (ગિરનાર) અને શત્રુજ્ય એ બંને તીર્થોમાં જઈ શ્રીનિમિજિનેંદ્ર અને ઋષ્યભનાયને વિભૂતિ (આડંબર) પૂર્વક વંદન કર્યું હતું. તેમાં ઉજ્જવંત તીર્થ (ગિરનાર)માં અર્ધો લાખ પારુત્યય^૧ (તે વખતનું નાણું) ઉત્પન્ન થયું હતું. અને શત્રુજ્ય તીર્થમાં ત્રીસ હજાર ઉત્પન્ન થયા હતા (અર્થાત્ તે સંઘે ત્યાં તેટલી ભેટ ધરી હતી).”

અપ્રકાશિત પ્રાચીન તાડપત્રો પર લખાયેલા, પાટણના જૈન ગ્રંથભંડારમાં રહેલા પ્રાકૃતગ્રંથમાં એ હકીકત જણાવેલી છે. ૧

૧ “અણહિલવાડ-નયરાડ તિત્થજત્તાણ ચલિય-સંઘેણ ।

અબ્મત્થિરુગ્ગ નોઓ સહપ્પણા જો મહામહિમો ॥૬૩॥

વામણથલિ-નયરીણ દિન્નાત્રાસમ્મિ સંઘેણ ॥૬૫॥

વાડી-વિતાણણહિ ગુરુરુસ- (ચ) ઉસંડણહિ ગુલ્લિણોહિ ।

વિયહે વિરાયમાણે નિવસંધાવાર-સારિચ્છે ॥૬૬॥

અંક ૪]

ગૂજરાતના માનનીય અધિકારીની બદનામી

[૧૦૭

‘ રાણકહેવી ’ દ્વિભામાં અધિક અધમ બીબું ચિત્રણ સિદ્ધરાજના એક ઉચ્ચ અધિકારી સાબળુ-સબળનું બેવા મળે છે. પહેલા પ્રસંગમાં પાણી ભરવા જતી પોતાની પત્નીની દેસલદ્વારા થતી છેડતીને વાણિયાવદ્યા (વેવલાવેડા)દ્વારા સિદ્ધરાજને સમજાવતો તેને રબુ કર્યો છે. બીજા પ્રસંગમાં તેને આવતા વેષ અપાવીને રાણકહેવી વિરુદ્ધ પ્રચાર-કાર્ય કરતો અને ત્યાં બાહેર થઈ જતાં તે એંગાર દ્વારા અપમાનિત કરાતો ચીતર્યો છે. ત્રીજા પ્રસંગમાં વળી તે સબળને ભવાઈ કરતો વીતરી દ્વિમતી સંકલના કરનારે પોતાના કલ્પના-ભરેલા કલ્પરૂપ ભેળનો પરિચય કરાવ્યો છે. સાથે વણિકા પ્રત્યે જ નહિ, જૈન-જનતા પ્રત્યે પણ આંતરિક વૈરવૃત્તિનો પરિચય આપ્યો છે. ગૂજરાતના કીર્તિશાલી સદ્ગત સંરક્ષક શાસકોની નિર્લભ્ય મશ્કરી કરી ગૂજરાત પ્રત્યે એવી રીતે વફાદારી (!) બતાવી હશે.

કય-કુંકુમંગરાયં નિચચ્છ-પદ્મંસુયાઈ-વરવત્થં ।

કંચળ-ચળાદિ-મૂસિયં અંગુવંગેસુ ॥૬૭॥

દટ્ટૂળ સાવયજળં જિણહર-પરિહાવળં પકુવ્વંતં ।

સંગારસસ સુરટ્ટા-પહુળો જાયં મળં ટુટ્ટં ॥૬૮॥

અનેહિં વિ સો મળિઓ “સયમનહિલવાહયસ નયરસસ ।

ચિટ્ટુઈ લચ્છી સવ્વા રહામયા તુજ્જ પુએઈ ॥૬૯॥

તા ગિણ્હ તુમં એયં મંડારો હોઈ તુહ જટ્ટા પાંટો ।

સંભાવિજ્જઈ ઠાળં એક્કાઈ દવ્વ-કોટીઈ ॥૭૦॥”

લોમેણ સો વિ સચ્ચં તં ગહિઉં વંચ્છઈ પુળો વિ પરં ।

સવ્વયળ-મજ્જાયા-લોવ-અયસ-મીઓ નિયત્તેઈ ॥૭૧॥

ઈય અકય-નિચ્છઓ સો ગટ્ટળ-મોક્ખે ય સંમહ્ય-ચિત્તો ।

ચિત્તૂળ દિણમાળં સંઘં ધારેઈ તત્થેવ ॥૭૨॥

માણિજ્જંતો વિ દિણો વિ સો સંઘો સંતિયજળસસ ।

નો દેહ દંસળં અન્નયા ય સયળો મઓ તસસ ॥૭૩॥

સો દિક્કલ્લણય-મિસેળં જેણ સુણિંદેણ તત્થ ગંતૂળ ।

પહિબોહિઠ્ઠળ એયં સંઘો મોયાવિઓ સદ્ધિ ॥૭૪॥

ઉજ્જયંત-સત્તંજણસુ તિત્થેસુ દોસુ વિ જિણિંદે ।

સિરિનેમિ-ઉસહનહિ વંદઈ સંઘો વિમૂર્હઈ ॥૭૫॥

તત્થુજ્જયંતિત્થે પારુત્થય અદ્ધલક્કલ્લમુપ્પન્ને ।

સત્તંજયમ્મિ તિત્થે તીસ સહસ્સા સમુપ્પન્ના ॥૭૬॥

સં. ૧૧૬૩માં શ્રીયંદ્રસૂરિવિરચિત પ્રા. મુનિસુવતયરિત્રની પ્રશસ્તિયાં ગા. ૬૩થી ૭૬ [ગા. ઓ. સિ. પાટણ જૈન ભંડારની ગ્રંથસૂચી ભા. ૧, પૃ. ૩૨૦-૩૨૧.]

૧૦૮]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૧૨

એ સાબળુ-સબ્બન કોણુ હતો ? તે કેવો સમર્થ શક્તિશાલી, કર્તાવ્યક્ષ, દીર્ઘદર્શી, બુદ્ધિશાલી, યથાર્થ નામવાળો ધર્મનિષ મહાપુરુષ હતો ? એ સમજવા માટે પ્રાકૃત, સંસ્કૃત, પ્રાચીન ગૂજરાતી વિશાલ જૈન સાહિત્યના ઐતિહાસિક ઉદ્દેષો જોવા જોઈએ. એ જોતાં જણાશે કે ગૂજરાતની પ્રશંસાપાત્ર ઉત્તમ ઐ. વ્યક્તિના નામનો કેવો દુરુપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. ગૂજરાતના સાક્ષરો-લેખકો પોતાના જ પૂજ્ય પૂર્વજોનો અનિચ્છનીય અનુચિત કેવો ઉપહાસ કરી-કરાવી રહ્યા છે ! પોતાની શક્તિને કેવા અવળા માર્ગમાં ઉતારી રહ્યા છે !!

ગૂજરાતના સુપ્રસિદ્ધ મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ-તેજપાલના ધર્માચાર્ય વિજયસેનસૂરિ, સિદ્ધરાજ પછીના સૈકામાં વિદ્યમાન હતા. જેમણે ગિરનાર અને આબૂ પરનાં તેમનાં કરાવેલાં પ્રશંસનીય ધર્મસ્થાનોની સં. ૧૨૮૭-૮૮માં પ્રતિષ્ઠા કરી હતી; તે આચાર્યે ગિરનારની યાત્રા કર્યા પછી રેવંતગિરિ-રાસ રચ્યો હતો, જે ગાયકવાડ-પ્રાચ્યઅંધમાળામાં પ્રાચીનગૂર્જરકાવ્યસંગ્રહમાં પ્રકાશિત થઈ ગયેલ છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે-“ ગૂર્જરધરામાં અમરેશ્વર (ઈંદ્ર) જેવા પ્રવર પૃથ્વીશ્વર શ્રીજયસિંહદેવ થઈ ગયા, તેણે સોરઠના રા ખેંગારને હણીને ત્યાંસારા દંડાધિપ (દંડનાયક-સેનાપતિ=સૂયા, ગર્વાનર જેવા ઉચ્ચ અધિકારી) તરીકે સાબળુને સ્થાપ્યો હતો. તેણે ગિરનાર પર નેમિજિનેન્દ્રનું અભિનવ ભવન કરાવ્યું હતું—એ રીતે ચંદ્ર-ખિંબમાં પોતાનું નિર્મલ નામ લખાવ્યું હતું. સ્થૂલ વિશાલ સ્તંભો, લલિત પૂતળીઓ, મનોહર કળશ, મંડપ, તોરણ, રણુચણુતી ધૂધરીવાળો ધ્વજદંડ વગેરેથી શોભતા, નેમિજિનના એ જાંચા ભવનનો ઉદ્ધાર વિ. સં. ૧૧૮૫માં નર-શેખર એ સાબળુએ કર્યો હતો.”

સં. ૧૩૨૦ લગભગમાં ધર્મધોષસૂરિએ રચેલા ગિરનાર-કલ્પમાં, તથા સં. ૧૩૮૫-

૨ “ જન્મણુ જોવ જીવિય તસુ તાહ કયથૂં, જે નર ઉજ્જવંત-સિહુ પેકખઈ વરતિથૂં;
આસિ ગુરજર-ધરય જેણુ અમરેસરુ, સિરિજયસિંધદેઉ પવરુ પુહવીસરુ;
હણુવિ સોરઠું તિણુ રાઉ ખંગારઉ ઠવિઉ સાજણુ દંડાહિવં સારઉ ૮
અહિણુવુ નેમિજિણુદ તિણુ ભવણુ કરાવિઉ, નિમ્મલુ ચંદ્ર-ખિંબે
નિય નાઉં લિહાવિઉ;
થોર-વિકખંબ-વાયંબ-રમાઉલં, લલિત-પુતલિય-કલસ-કુલ-સંકુલં;
મંડપુ દંડ ઘણું તુંગતર-તોરણું, ધવલિય વલિજ રુણુચણુહિ-કિંકિણુ ઘણુ;
ધકકારસય-સહીઉ પંચાસીય વચ્છરિ, નેમિ-ભુવણુ ઉધ્ધરિઉ સાબળી નર
સેહરે ૯”

સં ૧૨૮૭ લગભગમાં વિજયસેનસૂરિએ રચેલ રેવંતગિરિરાસમાં (ક. ૧, ૮-૯ ગા. ઓ. સિ.ના પ્રાચીન ગૂર્જર-કાવ્યસંગ્રહમાં પ્ર.)

૩. “યાકુહ્યમાત્ય-સજ્જનદળ્દેશાઘ્યા અપિ વ્યધુયંત્ર ।

નેમિ-ભવનોદ્દૃષ્ટિમસૌ ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥”

ધર્મધોષસૂરિકૃત ગિરિનારકલ્પમાં (પ્રા. ગૂ. કા. સંગ્રહ પરિ. ૭ પૃ. ૨૦માં)

અંક ૪]

ગૂજરાતના માનનીય અધિકારીની બદનામી

[૧૦૯

૮૯માં જિનપ્રભસૂરિએ રચેલા ૪તીર્થકલ્પ (પ્રા. રૈવત-કલ્પ)માં પણ એ જ આશયવાળો ઉલ્લેખ મળે છે (જુઓ ઉપર્યુકત પ્રાચીનગૂર્જરકાવ્યસંગ્રહ પરિ. ૭, ૫).

સં. ૧૩૩૪માં પ્રભાચંદ્રસૂરિએ રચેલા પ્રભાવકચરિત્ર(હેમચંદ્રસૂરિચરિત્ર)માં, સં. ૧૩૬૧માં વઢવાણમાં મેરુતુંગસૂરિએ રચેલા પ્રબંધચિંતામણિ (સિદ્ધરામહિપ્રબંધ)માં, સં. ૧૪૬૨ માં પં. જિનમંડનગણિએ રચેલા કુમારપાલપ્રબંધમાં, સં. ૧૫૦૩માં પં. સોમ-ધર્મગણિએ રચેલી ઉપદેશસપ્તતિમાં, સં. ૧૫૦૬માં રત્નશેખરસૂરિએ રચેલી શ્રાદ્ધવિધિ-વૃત્તિમાં, સં. ૧૫૧૭ લમભગમાં રત્નમંદિરગણિએ રચેલી ઉપદેશતરંગિણીમાં, રત્નસિંહ-સૂરિ-શિષ્યે રચેલી ગિરનારતીર્થમાલામાં, તથા સત્તરમી સદીના કવિ હેમવિજય અને ગુણવિજયે રચેલા વિજયપ્રશસ્તિ મહાકાવ્યમાં, કવિ ઋષ્યપદ્મદાસે સં. ૧૬૭૦માં રચેલા કુમારપાલરાસમાં અને ખીજા પણ અનેક ગ્રંથોમાં થોડા ફેરફાર સાથે પણ એ દંડનાયક સંજ્ઞાના ઉપર્યુકત સત્કર્તવ્યના સંસ્મરણો છે. એ ગ્રંથોના આધારે જણાય છે કે-ગૂજરાતની પ્રાચીન રાજધાની પાટણના સંસ્થાપક વનરાજ આવડાએ જેની બાલકુળા અને બહાદુરીની પરીક્ષા કરી જેને પોતાનો મહામાત્ય બનાવ્યો હતો, તે શરવીર જૈન મંત્રી જાંબનો વંશજ આ સંજ્ઞાન હતો. ઉપદેશસપ્તતિમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તે શ્રીમાલવવંશનો શ્રેષ્ઠી હતો. ગૂર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજે રાખેંગાર જેવા સાથેના યુદ્ધમાં તેના પરાક્રમની પરીક્ષા કરી હશે, તેથી તે તેની યોગ્યતા જોઈ-વિચારી રાખેંગારના સ્થાનમાં, તેના પછી પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે સોરઠદેશના શાસક-દંડનાયક તરીકે ઉચ્ચ અધિકારી તરીકે આ સંજ્ઞાને નીચો હતો. હાથીઓ, ઘોડાઓ, રથો અને પાયદળવાળા ચતુરંગ સૈન્યના અધ્યક્ષ સેનાપતિને, દંડઉપાય-દંડનીતિદ્વારા દેશને અંકુશમાં રાખનાર અધિકારીને વિદ્વાનો દંડનાયક તરીકે ઓળખાવે છે. 'ચતુષ્કલાધ્યક્ષ: સેનાનીર્વણનાયક:' (હેમ, અભિધાનચિંતામણિ કોશ કાંડ ૩, શ્લો. ૩૮૯).

દીર્ઘદર્શી એ સંજ્ઞાને દંડનાયકે પોતાનું અધિકારકાર્ય ઉત્તમ રીતે વિશિષ્ટતાથી બજાવતાં પૂર્વોક્ત પ્રશસ્ત કાર્ય કરવા વિચાર કર્યો, એટલું જ નહિ, ગૂર્જરેશ્વરે સોરઠ પર મેળવેલ વિજયની ચિરસ્મરણીય યાદગિરી રાખવા, ગૂજરાતના પવિત્ર કીર્તિ-સ્તંભ જેવા જિનમંદિરને ત્યાં સ્થાપવાનો સ્તુત્ય પ્રયત્ન પણ કર્યો. એકાંતરે ઉપવાસ કરનારા તપસ્વી આચાર્ય ઉદ્દેશ્વરસૂરિનો ઉપદેશ એમાં પ્રેરક થયો હતો. તેણે નેમિજિનના પહેલાના કાક-મય મંદિરનો ઉદ્ધાર કરી ત્યાં ઉત્તમ શિક્ષામય મનોહર રચનાવાળું અદ્ભુત જિન-મંદિર-રૂપ સ્મારક તૈયાર કરાવ્યું. એ કાર્ય કરવામાં ૨૭ લાખ (ખીજા કથન પ્રમાણે ૭૨ લાખ, ત્રીજા કથન પ્રમાણે ૧ કરોડ અને ૭૨ લાખ) રૂપીઆ જેટલા દ્રવ્યનો વ્યય થયો. સોરઠ-માંથી ઉધરાવેલી ત્રણ (ખીજા કથન પ્રમાણે ૬ ત્રીજા કથન પ્રમાણે ૧૨) વર્ષોની આવકને ખર્ચા નાખી, તેમ છતાં ગૂર્જરેશ્વર કદાચ માગે ત્યારે તે રાજકીય ધન આપવા પણ તેણે હક્ષતાથી તૈયારી કરી રાખી હતી. વામનથલી(વજુથલી)ના જૈન શ્રીમંત આગેવાનોએ એ

૪. "પુર્વિ ગુજ્જરધરાણ જયસિંહદેવેણ સ્વંગારરાયં હગિત્તા સજ્જણો દંડાહિવો ઠાવિઓ ।
તેણ ય અહિણવં નેમિજિણિદમવણં ઇગારસસયપંચાસીણ વિક્રમરાયવચ્છરે કારાવિઅં ॥"
જિનપ્રભસૂરિના તીર્થકલ્પ (રૈવતકલ્પ) માં (પ્રા. ઓ. સિરીઝના પ્રા. ગૂ. કા. સંગ્રહ પરિ. ૫)

૧૧૦]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૧૨

પુણ્યકાર્યમાં પોતાનો પૂરેપૂરો હિસ્સો આપવા પૂરી તત્પરતા દર્શાવી હતી. ખીજી તરફ કુર્બાન-પિશુનોએ પોતાના જાતિ-સ્વભાવ પ્રમાણે એ સંબંધમાં ચાડી-ચુગલી કરી ગૂર્જર-શ્વરના કાન ભંભેયાં હતા, પરંતુ પરિણામે સાચી વસ્તુસ્થિતિ જણાતાં મહારાજનો આવેશ શમી જતાં તેને ધન્યવાદ મળ્યો હતો, અને ચાડી-ચુગલીખોરોને શિક્ષા થઈ હતી. (જે, સીનેમામાં વિરુદ્ધ રીતે રા ખેંગારદ્વારા સંજ્ઞનને થઈ દર્શાવી છે !)

ગૂર્જરશ્વર મહારાજ સિદ્ધરાજ સોરઠમાં સોમનાથનાં દર્શન-પૂજન કર્યા પછી ઉજ્જવ-યંત, રૈવત નામવાળાં ગિરનાર તીર્થની યાત્રા કરવા ગયા હતા, અને તેમણે ત્યાં નેમિ-જિનની પણ પૂજા-ભક્તિ ભેટ સ્તુતિ કરી હતી, એમ આચાર્ય શ્રીહિમચંદ્રે સં. ચૌલુકવંશ અપરનામ દ્વયાશ્રમ મહાકાવ્ય (સર્ગ ૧૫, સ્લો. ૬૦થી ૮૮) માં વિસ્તારથી જણાવ્યું છે.

એ સમયે ઉપયુક્ત મનોહર મંદિર જોતાં મહારાજના મુખમાંથી સહસા ઉદ્ગાર નીકળ્યો હતો કે-‘ ધન્ય છે તેનાં માતા-પિતાને, જેણે આ અદ્ભુત જિન-મંદિર કરાવ્યું.’ એના કરાવનાર સંબંધમાં પૂછ-પરછ થતાં એ દંડનાયક સંજ્ઞને અવસરોચિત ઉચ્ચાર્યું કે-‘ માતા મયલુલ્લા દેવી અને પિતા કલ્પદેવ ધન્ય છે, કે જેમના સુપુત્રને એવા આપ મહારાજએ જ આ મંદિર કરાવ્યું છે.’ એ સંબંધમાં વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરતાં તેણે જણાવ્યું કે-“ આપ એમાંથી એક રુચિ પ્રમાણે સ્વીકારો, આપ તીર્થોદ્ધારનું પુણ્ય સ્વીકારો; અથવા સોરઠની આવકનું ધન જ ચાહતા હો, તો તે પણ તૈયાર છે. આપના પ્રસાદથી સુખી, વલુથલીના શ્રીમંત જૈન મહાજન આ પુણ્ય સ્વીકારવા અને તેટલું ધન આપવા ઉત્સુક છે.” (કે. પ્રયંધમાં ફેરફારવાળો ઉલ્લેખ છે, કે છ માંહનામાં કલશ પર્વત મંદિર તૈયાર થતાં સંજ્ઞનનો સ્વર્ગવાસ થતાં, ‘વજ્રદંડ તેના પુત્ર પરશુરામે ચડાવ્યો હતો અને ઉત્તરાધિકારી તરીકે સિદ્ધરાજને પ્રત્યુત્તરથી તેણે સંતુષ્ટ કર્યો હતો.)

સોરઠના એ દંડનાયક સંજ્ઞનના વચન-ચાતુર્યથી પ્રસન્ન થઈ વિવેકી ગૂર્જરશ્વરે તુચ્છ અનિત્ય ધન કરતાં તીર્થોદ્ધારનું પુણ્ય અત્યુત્તમ સમજી, તે સ્વીકારવા પસંદગી દર્શાવી, પોતાની કાર્તિ વધારનારા પ્રસ્તુત પ્રશસ્ત કાર્યની પ્રશંસા કરી, વધારામાં તીર્થની પૂજા-રક્ષા માટે આર ગામોનું દાન આપ્યું હતું. સોરઠનો આધિકાર ફરી પણ એ જ સંજ્ઞનને સોંપ્યો હતો. એ સંજ્ઞને ગિરનારથી શંતુજય તીર્થ સુધી ૧૨ યોજન લાંબો કુકુલમય મહાવજ તીર્થને ભેટ આપ્યો હતો. ઉપયુક્ત જૈન શ્રેણીઓએ વલુથલીમાં જ જિનમંદિરો રચાવીને પોતે કહેલા પ્રવ્યને એવા પુણ્યકાર્યમાં ખચ્યું હતું.

વિ. સં. ૧૨૮૫માં દંડનાયક સંજ્ઞને ગિરનારતીર્થ પર કરાવેલા નેમિજિનના મંદિરને ‘ગિરનાર તીર્થમાલામાં અને કવિજયપ્રશસ્તિ મહાકાવ્યમાં ‘પૃથ્વીજય પ્રાસાદ’

પ સંવત ઇચ્ચાર ચુરાસી વરસિઈ, સિદ્ધરાય જયસિંહ-આરોસિપ્ત;

અબિનવુ અંગ ઉલ્લાસો.

ધન ધન સાગણ મત્રિ-મુકુટ-મણિ, પૃથ્વીજય પ્રાસાદ રચીઉ જિણિ;

મરુઆડ કરી કિવલાસો. ૮”

—વિ. સં. ૧૫૦૬ પછી વિક્રમની ૧૬મી સદીમાં રત્નસિંહસૂરિ-શિષ્યે રચેલી ગિરનાર-તીર્થમાલામાં (ભાવનગર ય. વિ. ગ્રં. પ્રકાશિત પ્રાચીન તીર્થમાળા સંગ્રહ ભા. ૧, પૃ. ૩૪)

૬. રાજાડથ સત્ક્રતસ્તેન સહ્વેન બહુના સહ ।

ગિરિ રૈવત્તનામાન—મારુરોહ મહામુનિ: ॥૫૯॥

અંક ૪]

ગોળ, ખાંડ અને સાકર

[૧૧૧]

નામથી ઓળખાવેલ છે, તે નામમાં રહસ્ય સમાયેલું છે. એક રીતે તેમાં પૃથ્વીશ જ્યસિંહનું સ્મરણ છે, તે રાત્રિ સમય પૃથ્વી પર વિજય પ્રાપ્ત કરે તેવી શુભ ભાવના પણ છે. બીજી રીતે શિવપશુચંદ્રની દૃષ્ટિએ ઉત્તમ પ્રાસાદોમાં એ નામની ગણના છે. એવી પ્રાસાદ-રચના પૃથ્વી પર જ્ય અપાવનાર થાય છે. મહારાજ ભોજદેવે રચેલા અને ગાયકવાડ-પ્રાચ્યત્રયમાલામાં પ્રકાશિત થયેલા^૭ સમરાંજણ નામના શિવપશુચંદ્રમાં (ભા. ૨, અ. ૫૭, પૃ ૬૮માં) એનો પરિચય આપ્યા પછી અંતમાં તે સંજ્ઞામાં જણાવ્યું છે કે—“જે રાત્રિ, એવા પ્રકારના પૃથિવીજય પ્રાસાદને કરે, તે યત્નએને જીતી સમસ્ત પૃથ્વી પર વિજય પ્રાપ્ત કરે છે; બીજો પણ કોઈ ભક્તિમાન આ (પૃથ્વીજય પ્રાસાદ)ને કરે, તે પણ સુખ પામે છે, અને અંતે પરમપદને પામે છે.”

ગૃહરેશ્વરના આવા દીર્ઘદર્શી ઉચ્ચ અધિકારી હંડનાકને, સોરઠને શણગારનારા શાસકને, નામથી અને અર્થથી ખરેખરા સજ્જનને ચિત્રપટમાં જે તુચ્છ રીતે ચીતર્યા છે તે માટે કથાસંકલના કરનારોઓએ શરમાવું જોઈએ અને પોતાની ભૂલને સુધારી લેવી જોઈએ. પરમાત્મા સૌને સદૃશ્ય આપે, એ જ શુભેચ્છા.

સં. ૨૦૦૩ કા. શુ. ૧૫.

મુદિતઃ સ નતશ્ચૈત્યે નેમિનઃ સ્વામિનસ્તતઃ ।

વિમ્બમમ્બુધરચ્છાયં વીક્ષ્ય પ્રીતિં પરાં દઘૌ ॥૬૦॥

વ્યાખ્યા—સ (વિજયસેનસૂરિ-) ગુરુમુદિતઃ સન્ ચૈત્યે ગૂર્જરત્રાધીશ-શ્રીસિદ્ધરાજ-જય-સિંહદેવ-મહામંત્રીશ્વર-સજ્જનશ્રેષ્ઠિકારિતે પૃથિવીજયનામ્નિ પ્રાસાદે ગતઃ પ્રાતઃ ।”

સં. ૧૬૮૮માં કવિ હેમવિજય-શુણ્ણવિજયકૃત વિજયપ્રશસ્તિ મહાકાવ્ય સર્ગ ૨૦, શ્લોક ૫૬-૬૦ ય. વિ. અં. પ્ર.

૭. “एवंविधं विधत्ते यः प्रासादं पृथिवीजयम् ।

पृथ्वीं विजयते कृत्स्नां निर्जितारिः स पार्थिवः ॥

अन्योऽपि कश्चिद् यः कुर्याद् [पृथ्वीश]-भक्तिमानिमम् ।

सोऽपि सौख्यमवाप्नोति पश्चादन्ते परं पदम् ॥

ભોજદેવનિર્મિત સમરાંજણ (ગા. પ્રા. અં. પ્ર. અ. ૫૭, પૃ. ૬૮).

ગોળ, ખાંડ અને સાકર

(લે. પ્રો. હીરાલાલ ર. દાપડિયા એમ. એ.)

જેન સાહિત્ય એ મોટે ભાગે ધાર્મિક સાહિત્ય છે-એમાં તત્ત્વજ્ઞાનનું અને આચારના વિચારનું પ્રાધાન્ય છે એ વાત ખરી છે, પણ એમાં પ્રસંગવશાત એવી કેટલીયે આખતો જોવાય છે કે જે સંતુલન, સંવાદિતા અને વિશિષ્ટતાની દૃષ્ટિએ મહત્વની છે. આવી એક આખત તે સાકરના પ્રકારને લગતી છે. એનો આપણે વિચાર કરીએ તે પૂર્વે એની સાથે સંબંધ ધરાવનાર ‘ગોળ’ અને ‘ખાંડ’ વિષે થોડીક હકીકત નોંધીશું.

ગોળ—‘ગોળ’ એટલે શેરડીના રસને ઉકાળીને બનાવાતું એક ખાદ્ય. એને માટે સંસ્કૃતમાં ગુહ અને ગુલ એમ બે શબ્દો છે. પાઠ્યમાં પણ આ બે શબ્દો ગોળના અર્થમાં વપરાયા છે. જેમકે ‘ગુલ’ અને ‘ગુહ’ એ બંને શબ્દ સિદ્ધહિમચન્દ્રના આઠમા અધ્યાયના પહેલા પાઠના ૧૨૦૨માં સૂત્રની પ્રકાશિકા નામની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિમાં અને ‘ગુહ’ શબ્દ “પ્રાકૃતસૂક્તરત્નમાલા” (ગા. ૧૫૧)માં વપરાયેલ છે. ઠાણુ (૩, ૧; ૯), નાયાધર્મકહેલા (૧, ૮), ગાહ્યાસત્તસર્થ (ગા. ૫૫૪) ઇત્યાદિમાં ‘ગુહ’ શબ્દ નજરે પડે છે. પવયણુસારુદ્ધાર (દા ૨૪; ગાં. ૨૨૧)માં ‘ગુલ’ શબ્દ છે.

અભિધાનચિન્તામણિ (કાણ્ડ ૩, શ્લો. ૬૬)માં ગુહનો અર્થ શેરડીના રસનો કાઠો (કવાથ) અપાયો છે અને એ સમુચિત છે. લક્ષમણ રામચન્દ્ર વૈદ્યકૃત “સંસ્કૃત-અંગ્રેજી કોશ”માં ફાણિ અને ફાણિત નો અર્થ molasses એટલે કે ‘ગોળ’ અપાયો છે, પણ આ શબ્દો સાહિત્યમાં કયાં વપરાયા છે તે જણાવાયું નથી. વિશેષમાં આ કોશમાં ફાણિત શબ્દ નથી. પાઠ્યમાં ફાણિય શબ્દ છે. એના ત્રણ અર્થ છે: (૧) ગોળ, (૨) ગોળનો એક જાતનો વિકાર યાને આર્દ્ર ગોળ અને (૩) કાઠો મહત્તર જિનદાસગણિકૃત નિસીદ્ધવિસેસચુણિણમાં “ફાણિઓ ગુહો મળ્ણત્તિ” એવો ઉલ્લેખ છે. એવાવવાદ્ય, કૃષ્ણ, પિંડનિજ્જુત્તિ (ગાથા ૨૩૯ અને ૬૨૫) અને પવયણુસારુદ્ધાર (દાર ૪; ગાથા ૨૨૨)માં આર્દ્ર ગોળ યાને પાણી વડે દ્રાવિત ગોળ એ અર્થમાં ફાણિય શબ્દ વપરાયેલો છે. પલ્લુવણુ (પલ ૧૭, પત્ર ૫૩૦)માં કાઠાના અર્થમાં આ શબ્દ વપરાયો છે. ગોળને અંગે ઠીલો ગોળ, એસરી ગયેલો ગોળ ઇત્યાદિ પ્રયોગો કરાય છે. અંગ્રેજીમાં ગોળને માટે treacle અને molasses એમ બે શબ્દો છે.

ખાંડ—આ ગળ્યા પદાર્થ માટે અભિધાનચિન્તામણિ (કાણ્ડ ૩, શ્લો. ૬૭)માં જ્ઞણ્ડ અને મધુધૂલિ એમ બે સંસ્કૃત શબ્દો અપાયા છે. આમ ખાંડને અહીં મધની રજકણુ જેવી મીઠી કહી છે. ‘ખાંડ’ એ અર્થમાં પાઠ્યમાં જ્ઞણ્ડ શબ્દ છે, એ ઉપદેશ-રત્નાકર (અંશ ૬, તરંજ ૮)માં જ્ઞણ્ડુ શબ્દ વપરાયો છે. પાઠ્યસદ્મહણુણુવમાં એનો અર્થ ‘ચીની, મિસ્રી’ એમ સૂચવાયો છે. ખાંડને અંગ્રેજીમાં sugar કહે છે અને સાકરને candied sugar કહે છે.

સાકર—ખાંડના પાસાદાર ગાંડાને ‘સાકર’ કહે છે એ વાત તો સૌ કોઈ જાણે છે. એને કેટલાક ‘મિસ્રી’ પણ કહે છે. ખડી સાકર, હુમની સાકર, પતરીની સાકર એમ એના પ્રકાર પ્રમાણેનાં નામો છે. સંસ્કૃતમાં એને માટે શર્કરા શબ્દ છે અને એ સુપ્રસિદ્ધ છે. અભિધાનચિન્તામણિ (કાણ્ડ ૩, શ્લો. ૬૬-૬૭)માં એના સિતા અને સિતોપલા એમ બે પર્યાયો અપાયા છે. પાઠ્યમાં ‘સાકર’ એ અર્થમાં સક્કરા શબ્દ છે. નાયાધર્મકહેલા (સુચ ૧, અ. ૧૭; સુત ૧૧૩)માં આ શબ્દ વપરાયો છે. સાથે સાથે ખાંડ, ગોળ અને સાકરના અન્ય પ્રકારો સૂચવનારા શબ્દ પણ અહીં વપરાયા છે. પ્રસ્તુત પંક્તિ નીચે મુજબ છે:—

૧ “હો.લઃ” એમ આ સૂત્ર છે. એનો અર્થ એ છે કે હુ નો લ્ થાય છે. જેમ કે ગુહ નો ગુલ. આમ ગુલ એ પાઠ્ય શબ્દ સંસ્કૃતમાં દાખલ થઈ ગયો હશે એમ લાગે છે.

અંક ૪]

ગોળ ખાંડ અને સાકર

[૧૧૩

“ बहुस्स खंडस्स य गुलस्स य सक्करा ष य मच्छंडिया य पुण्फुत्तर पडमुत्तर०”

આના ઉપરની વિ. સં. ૧૧૨૦માં રચાયેલી અભયદેવસૂરિકૃત વિદ્યાતિ (પત્ર ૨૩૨ આ)માં પુષ્પોત્તરા અને પક્ષોત્તરા એ બેને સાકરના પ્રકાર તરીકે ઓળખાવાયા છે. પશુવણા (પૃ ૧૭, ઉ. ૪)માં ‘ શુક્લ ’ લેશ્યાના આસ્વાદનું વર્ણન છે. એમાંની નીચે મુજબની પંક્તિ પણ અહીં કામની છે :—

“ गुले इ वा खंडे इ वा सक्करा इ वा मच्छंडिया इ वा पण्डमोदर इ वा भिसकंदप इ वापुण्फुत्तरा इ वा पडमुत्तरा इ वा आदंसिया इ वा सिद्धत्थिया इ वा आगासफालितोवमा इ वा ”

આની ટીકા(પત્ર ૩૬૬ અ)માં મલયગિરિસૂરિએ નીચે મુજબ સ્પષ્ટીકરણ આપ્યું છે:—

“ गुड-खण्डे प्रसिद्धे. शर्करा-काशादिप्रभवा, मत्स्यण्डी-खण्डशर्करा, पर्पट-मोदकादृक्: सम्प्रदायादवसेया: ”

આનો અર્થ એ છે કે ગુડ અને ખાંડ પ્રસિદ્ધ છે. શર્કરા ‘ કોશ ’^{૨૨} વગેરેમાંથી બને છે. મત્સ્યંડી એ ખાંડ અને સાકરનું મિશ્રણ છે. પર્પટમોદક વગેરેનું સ્વરૂપ સંપ્રદાયથી બળ્ણી લેવું.

મચ્છંડિયા શબ્દ પશુહાવાગરણુ (૨, ૪), પિંડનિબ્ધુતિ (ગા. ૨૮૩) અને માલવિકાગ્નિમિત્ર (પૃ. ૪૩)માં દષ્ટિગોચર થાય છે.

કૌટિલ્યના અર્થશાસ્ત્રમાં ખાંડ અને સાકર એ અર્થસૂચક શબ્દની સાથે મત્સ્યણ્ડિકા શબ્દ બેવાય છે. અમરકોશ (દ્વિતીય કાણ્ડ, વૈશ્ય વર્ગ)માં “ મત્સ્યણ્ડી ફણિતં ચ્છણ્ડવિકારે ” એવો ઉલ્લેખ છે. આમ મત્સ્યંડી અને દ્વિચિત શબ્દો ખાંડના વિકાર એ અર્થમાં વપરાયા છે. અભિધાનચિન્તામણિ (કાણ્ડ ૩, શ્લો. ૬૭)માં મત્સ્યણ્ડો અને ફણિત (નહિ કે ફણિત) એ બે શબ્દો ‘ ખાંડનો વિકાર ’ એ અર્થમાં અપાયા છે. આની સ્વોપચ વિદ્યાતિ (પૃ. ૧૬૬-૭)માં મત્સ્યંડીની નીચે પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ અપાઈ છે:—

“ मद्ं स्यन्दते मत्स्यण्डो ”^{૨૩}

વિશેષમાં મત્સ્યાન્ અમતિ રુજતિ મત્સ્યાણ્ડો એમ વૈદ્ય કહે છે એવો અહીં ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરાંત ધન્વન્તરિ અને વાગ્લટનાં કથનો અનુક્રમે નીચે મુજબ આપ્યાં છે.

“ शर्करौक्ता तु मीनाण्डी प्रवेता मत्स्याण्डिका सिता ”

“ मत्स्याण्डिका खण्डसिता क्रमेण गुणवत्तरा ”

આ ઉપરથી એ બળ્ણી શકાય છે કે મત્સ્યાણ્ડિકાના મત્સ્યાણ્ડિકા, મત્સ્યાંડી અને મીનાંડી એમ ત્રણ પર્યાયો છે.

પુણ્ફુત્તરા ને અંગે વિચાર કરતાં પુષ્પોદ્ભવા શબ્દ સ્ફુરે છે. એને ઉદેશીને ભગવાન મહાવીરની ધર્મકથાઓના “ ટિપ્પણ ”^{૨૪} (પૃ. ૨૫૦)માં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

૨. આ એક ભતનું ઘાસ છે.

૩. જ્ઞાનુજિ દીક્ષિતકૃત વ્યાખ્યાસુધા (પૃ. ૩૧૭) નામની અમરકોશની વ્યાખ્યામાં “ મદં મુદં વા સ્યન્દતે ” એવી ‘ મત્સ્યણ્ડી ’ની વ્યુત્પત્તિ અપાઈ છે.

૪. સાકરને અંગેની લક્ષીત આ “ ટિપ્પણ ”ને આભારી છે.

૧૧૪]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૧૨

“વૈષક શબ્દસિંધુમાં મત્સ્યાંડી ઉપરાંત સાકર અર્થમાં પુષ્પોદ્ભવા શબ્દનો ઉલ્લેખ છે. તેનો અર્થ કરતાં પુષ્પશકરો શબ્દ મૂકેલો છે જેને અત્યારે કુલસાકર કહેવામાં આવે છે. તે કદાચ આ હોય. અથવા ફૂલોમાંથી બનતી સાકર એવો અર્થ પણ તેમાંથી નીકળી શકે છે. સૂત્રમાં લખેલી પુષ્પોત્તર અને આ પુષ્પોદ્ભવા એ બંને કદાચ એક હોઈ શકે.”

પડમુત્તરા માટેનો સંસ્કૃત શબ્દ પદ્મોત્તરા છે. પદ્મ એટલે કમળ. કમળના જેવી સુખધવાળી કે પછી કમળમાંથી બનતી સાકર એવો પડમુત્તરાનો અર્થ થઈ શકે. જૈન કે અજૈન સાહિત્યમાં પદ્મોત્તરા વિષે વિશેષ હકીકત હોય તો તેના જાણકારને આ સંબંધમાં પ્રકાશ પાડવા વિનયિત છે.

ગોપીપુરા, સુરત, તા. ૨૭-૭-૪૬

મહોપાધ્યાય શ્રીમેધવિજયજીવિરચિત

“યુક્તિપ્રબોધ” નાટક

[નવીન દિગંબર મતની માન્યતાઓનું નિરસન કરતો એક ગ્રંથ]

લેખક:—પૂજ્ય સુનિમહારાજ શ્રીધુરંધરવિજયજી

[૧] ગ્રંથની રચના શૈલી અને ગ્રંથનો વિષય

શ્વેતામ્બર અને દિગંબર મત વચ્ચે જેમ અનેક તત્ત્વોનું સામ્ય છે તેમ અનેક તત્ત્વ-વિચારોમાં મતભેદો પણ છે. કેટલાએક પદાર્થો એવા હોય છે કે જે લાંબે કાળે ઘસાઈ ભૂંસાઈ જાય છે. આ મતભેદો કાંઈ કાળના એ નિયમથી સુક્ત નથી. પણ પ્રસંગે પ્રસંગે એ મતભેદોને એવાં પોષણો મળ્યાં કે તે નાશ પામવાને બદલે ઊલટા વખત જતાં વધ્યા ને પુષ્ટ બન્યા. તે તે પરસ્પરવિરોધી વિચારો અંગે કાંઈ વખત ચર્ચાના પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે સાચી સમજ માટે કે વિજયી થવા માટે તે તે વિષયોનું તક્ષસ્પર્શી અવગાહન અત્યંત આવશ્યક છે. જે તે ન હોય તો ચર્ચામાં ચૂપ થવાનો જ વખત આવે. તેમાં પણ સામે પક્ષ એમ કહે કે તમે જે આગમના પુરાવાથી આ સાબિત કરો છો તે આગમો અમે પ્રમાણભૂત માનતા નથી, ત્યારે તે પક્ષ જે ગ્રંથોને પ્રમાણભૂત માનતો હોય તેના પુરાવાઓ અને યુક્તિઓ પ્રધાનપણે ઉપયોગી થાય છે. તેથી પરપક્ષના ખંડન માટે અને સ્વપક્ષના મંડન માટે તે તે યુક્તિઓ અને તે તે યુક્તિઓના પોષક સામા પક્ષને સ્વીકાર્ય શાસ્ત્રવચનોનું જ્ઞાન અવશ્ય મેળવવું જોઈએ.

એવું જ્ઞાન કરાવનાર સાંગોપાંગ કોઈ ગ્રંથ હોય તો તે ‘યુક્તિપ્રબોધ’ નાટક છે.

શ્વેતામ્બર અને દિગંબરનો મૂળભૂત વિરોધ તો એ જ બાબતનો છે: ૧ સ્ત્રીયુક્તિ અને ૨ કેવલિકુક્તિ. શ્વેતામ્બર અને દિગંબર વચ્ચે એ બે હકીકતોનો જ મુખ્ય વિરોધ છે એમ ધર્તર દર્શનકારોમાં પણ પ્રસિદ્ધ હતું, જે માટે ‘સર્વદર્શનસંગ્રહ’માં ઉલ્લેખ છે કે—

મ મુંક્તે કેવલી ન સ્ત્રી મોક્ષમેતિ દિગમ્બરઃ ।

અંયમેવ મહાન્ મેદ—સ્ત્રેપાં શ્વેતામ્બરૈઃ સહ ॥

આ બે વિષયોને અંગે પુષ્કળ સાહિત્ય લખાયેલ છે. સમય જતાં આ બે વિષયો-

અંક ૪]

યુક્તિપ્રબોધ નાટક

[૧૧૫]

માંથી અનેક વિષયોના મતભેદો થયા. એક અસત્યમાંથી અનેક અસત્યો જન્મે છે; એક દોષમાંથી સેંકડો દોષો જાલા થાય છે, તેમ મૂળભૂત આ બે બાબતોમાંથી આજ લગભગ સો-પોણો સો જેટલા મતભેદો હયાતીમાં આવ્યા છે.

સત્તરમી શતાબ્દ સુધીમાં ઉભય વચ્ચે જે જે વિષયોનો વિરોધ હતો તેનું સચોટ અને સચુક્તિત્વ દર્શાવે 'યુક્તિપ્રબોધ' નાટકમાં કરાવ્યું છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં યુક્તિપૂર્વક પ્રબોધ-સાચી સમજ આપવાનો પ્રયાસ કરેલ છે, માટે તેનું નામ 'યુક્તિપ્રબોધ' યથાર્થ છે. 'યુક્તિપ્રબોધ'ને ગ્રંથકારે નાટક તરીકે આલેખેલ છે, પણ સાહિત્ય-પ્રસિદ્ધ નાટક-ગ્રંથોના રસિકો, કેવળ રસના આસ્વાદ માટે, આ ગ્રંથને વાંચે કે બાણે તો તેમને એક વખત નિરાશ થવું પડે. છતાં એવું નથી કે આ નાટક નથી; છે તો નાટક જ છે. સંસાર-માં અનેક પ્રકારનાં નાટકો બજવાય છે, તેમાં નવીન દિગમ્યરોએ જે વિચિત્ર નાટક બજાવ્યું તેનો સુંદર ચિતાર આ ગ્રંથમાં આપેલ છે.

મૂળ ગ્રંથ પ્રાકૃત ભાષામાં છે. તેમાં નાટકના કેટલાએક નિયમો સાચવીને રષ ગાથામાં તેની સુંદર યોજના કરી છે.

૧-૨ ગાથામાં શ્રીમહાવીર પરમાત્માને પ્રણામ કરવારૂપ મંગલ, વસ્તુનિર્દેશ અને વાણ્યારસીદાસ કે જે આ નાટકમાં મુખ્ય પાત્ર છે તેના નગર, ગમ્મજ તે કુળ બતાવ્યાં છે. આ બે ગાથાને નાન્દી તરીકે જણાવેલ છે. નાન્દી એ નાટકના પ્રારંભમાં મંગલરૂપે કરવામાં આવતું નાટકનું મુખ્ય અંગ છે. ત્રીજી ગાથામાં સૂત્રધાર પ્રવેશ કરે છે. સૂત્રધાર વાણ્યારસીદાસનું ધાર્મિક પૂર્વજીવન જણાવે છે. ચોથી ગાથામાં તે સાંભળીને નેપથ્ય (પડદા) માંથી તિરસ્કાર સૂચક આઃ એવો અવાજ આવે છે. તેના ચાલુ જીવન પ્રત્યે ઘણા દર્શાવીને ધર્માનુદાન પ્રત્યે તેને શંકા થઈ છે તે બતાવ્યું છે. પાંચમી ગાથામાં પૂર્વ શંકાનું ખીજ વણ્યું છે. છઠ્ઠી ગાથામાં રંગાચાર્ય પ્રવેશ છે. અહીંથી નાટકની મજા જન્મે છે. પોતાને થયેલ શંકા તે ગુરુમહારાજને પૂછે છે. સાતમી ગાથામાં પ્રશ્નને અનુરૂપ જ ભવિતવ્યતાને યોગે ગુરુમહારાજ ઉત્તર આપે છે. તે ઉત્તરથી વ્યવહારની તદ્દન નિષ્ફળતા તે નિશ્ચિત કરે છે. આઠમી ગાથામાં રસની ઉત્સુકતાથી પાત્રોથી પરિવરેલો પ્રતિહારી પ્રવેશ છે. તેને ખીજ પાંચ પુરુષો મળ્યા છે. તે સર્વનું ટોણું જામ્યું છે, ને સર્વે સંસાર દોષથી કાંક્ષાવાળા થયા છે. એ રીતે આઠ ગાથામાં પૂર્વરંગ પૂર્ણ કરેલ છે.

નવમી ગાથાથી ઉત્તર રંગનો આરંભ થાય છે. પ્રતિહારી પ્રવેશ કરે છે. કેવળ અધ્યાત્મમાર્ગનો આશ્રય કરવાથી તેને દિગમ્યર મુનિઓના પિચ્છ અને કમંડલુ માટે પણ શંકા થઈ. ૧૦મી ગાથામાં વિપ્રતિપત્તિ નામની પ્રતિહારિકા (દાસી) સાથે શંકા નામની નટી પ્રવેશ છે ને નાચે છે. વ્યવહારને સ્થાપન કરતા દિગમ્યર મતનાં પુરાણોને પણ તે કાંઈક અંશે પ્રમાણ અને કાંઈક અંશે અપ્રમાણ માને છે.

૧૧મી ગાથામાં નટ પ્રવેશ છે. પોતાના મતની અભિવૃદ્ધિ માટે તેણે સમયસાર નાટકને ભાષામાં વિવિધ કવિત્વરૂપે ઉતાર્યું ને ફેલાવ્યું. ૧૨મી ગાથામાં નાટકને અન્તે અભિનય (ચેષ્ટા) નો પ્રકાશ થાય છે. 'વાણ્યારસીદાસ' નામે એક પુસ્તક તેણે વિવિધ પ્રકારની ગાથાઓ અને દોષક વગેરે છન્દોની રચનાવાળું રચ્યું, અને અજ્ઞ જીવોને સમજાવવા ભાષામાં સ્તવન વગેરે બનાવ્યાં. ૧૩મી ગાથામાં નાટક નવે રૂપે બજવાય

૧૧૧]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૧૨

છે. સમ્યક્ત્વ મળ્યા પછી ગમે તેવું આચરણ કે મનગમતા ખાનપાન કરવાથી પણ બન્ધ થતો નથી. વ્રતમાર્ગને નહીં અનુસરતા આત્માને દાન, તપ તે બ્રહ્મચર્યાદિના સેવનની જરૂર નથી. ૧૪મી ગાથામાં નટને વિશ્વામ આપવા પાત્રોને સમાજ પ્રવેશ છે. જ્ઞાની હંમેશા વિમુક્ત હોય છે. અધ્યાત્મ માર્ગમાં લીન આત્માને ખૂબ નિર્ભર થાય છે, એમ સમજી તેના પન્થમાં કુંઝરપાળ વગેરે જોડાય છે. ૧૫મી ગાથામાં ભરત (નટ) જિંચુ મુખ કરી જોવે છે. વનવાસી, તદ્દન નમ્મ, અક્રવાવીશ ગુણ યુક્ત, સંવિગ્ન મુનિઓ જ શુદ્ધ ગુરુ છે; હાલમાં તેમનો સંયોગ નથી. ૧૬મી ગાથામાં ગુરુ પ્રવેશ કરે છે. પડદામાં જ્ઞા: એવો તિરસ્કાર સૂચક અવાજ થાય છે. દ્વિગમ્યર સાધુઓ પણ પૂજ્ય નથી, ને તેથી જ દ્વિગમ્યરોના બદારકો પણ પૂજ્ય નથી. જ્યો તિલતુપમાત્ર પરિગ્રહને રાખતા હોય તે ગુરુઓ મનાય જ નહીં. ૧૭મી ગાથામાં નટ સામાજિક સભ્યોને હમજાવે છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે કોઈ સ્થળે એણું તો કોઈ સ્થળે અધિક પોતાના મતના અનુરાગે અને આગ્રહે તે દ્વિગમ્યરોથી પણ નિરુદ્ધ લોકોને સમજાવે છે. ૧૮મી ગાથામાં વિક્રમ સંવત ૧૬૮૦ વર્ષે વાણારસીદાસનો મત ઉત્પન્ન થયો. ૧૯મી ગાથામાં તેના મરણ બાદ કુંઝર-પાલે તેનો મત ચલાવ્યો ને તે પણ તેના અનુયાયિઓને ગુરુ જોવો બહુમાન્ય બન્યો. ૨૦મી ગાથામાં પ્રાચીન દ્વિગમ્યરો સાથે વળી વાણારસીદાસ પ્રવેશ છે. જિનગિમ્યોને સૂપણ-માળા પહેરાવવા વગેરે અંગરચના (આંગી) દ્વિગમ્યરશાસ્ત્રોથી વિરુદ્ધ છે. પડદો પડે છે. ૨૧મી ગાથામાં દ્વિગમ્યર પ્રવેશ છે. સ્ત્રીમુક્તિ, કેવલાકેવલાહાર, ગૃહસ્થલિંગે અને અન્યલિંગે સિદ્ધિ નથી. ૨૨મી ગાથામાં નાટકને અન્તે નાન્દીનો નિર્ધોષ-અવાજ થાય છે. આચારાંગ વગેરે આગમો પ્રમાણબૂત નથી. શ્વેતાચ્યર મતની શ્રદ્ધા અને દ્વિગમ્યર મતની શ્રદ્ધામાં ધણું જ અન્તર છે. ૨૩મી ગાથામાં નાટકને અન્તે દાનનો આનન્દ થાય છે. ગીતાર્થ પુરુષોએ આગમ અને યુક્તિપૂર્વકે ધણું સમજાવ્યા છતાં તે પોતાના મતને વળગી રહે છે. ૨૪મી ગાથામાં નટસમાજ પ્રવેશ કરે છે. ધણુંખરું કાળદોષે દાનથી વિમુખ અનેલા મૂઠ માણસો દેવગુરુમાં ભક્તિ વગરના પ્રમાદીઓ જ આ નવીન દ્વિગમ્યર મતમાં રુચિ ધરાવે છે. ૨૫મી ગાથામાં છેવટે નાટકનો ઉપસંહાર કરતાં -એ પ્રમાણે વાણારસીદાસની મતના વિકલ્પોને સારી રીતે સમજીને સજ્જનો જિનેશ્વરની આશાના રસીયા ને સુખ સિદ્ધિમાં વસનારા બનો એમ જણાવી ગ્રન્થ સમાપ્ત કરેલ છે.

[૨] વાણારસીદાસ-બનારસીદાસનો ટૂંક પરિચય

વાણારસીદાસ કે જે બનારસીદાસ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, તેમની કવિત્વશક્તિ માટે આજ પણ વિદ્વાનો સારો અભિપ્રાય ધરાવે છે. ત્રણસો વર્ષ ઉપર થયેલા હિન્દી ભાષાના કવિઓમાં તેમનું જિંચું સ્થાન હતું. પણ કોઈ ખાતતની સારી શક્તિ હોય તેથી તેનું જીવન અને શ્રદ્ધા સારી હોય એવો નિયમ નથી. બનારસીદાસની મોહક શક્તિએ જ એમના વિચારપતનમાં વિશેષ ભાગ લખ્યો એમ કહી શકાય. મૂળ તો તે આશ્રાના રહેવાસી શ્રીમાળી જ્ઞાતિના ખરતર ગચ્છના આગેવાન શ્રાવક હતા.

તેમના પિતાનું નામ ખડ્ગસેન હતું. તેને ત્યાં સં. ૧૬૪૩માં તેમનો જન્મ જૈન-પુરમાં થયો હતો. કાશી (બનારસ)માં વિરાજમાન પાર્શ્વનાથ પ્રત્યે તેમના પિતાને પૂર્ણ ભક્તિ હતી. વારંવાર તેઓ ત્યાં યાત્રાએ જતા. આમનું મૂળ નામ તો વિક્રમાન્જિત રાખ્યું

અંક ૪]

સુકિતપ્રબોધ નાટક

[૧૧૭

હતું. પણ વારાણસીના પૂજરીના કહેવાથી અનારસીદાસ નામ પાડ્યું, ને તે જ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું. બાળજીવન વીત્યા બાદ ધૌવનના ઉન્માદમાં જીવન અનેક વિચિત્ર સ્થિતિમાંથી પસાર થયું. ૧૬૫૪માં ૧૧ વર્ષની વયે તેમનો વિવાહ કરવામાં આવ્યો હતો, ને ૧૪ વર્ષની ઉંમરે ૧૬૫૭માં તે તે પ્રેમના દંદામાં ફસાઈ ગયા. પુત્રના જીવનનો પ્રવાહ ઉન્માદે જતો બળ્થી પિતાને ધણું દુઃખ થયું. તેને સુધારવા માટે તેમને વિચાર થયો. તે સમયે જૈનપુમાં લઘુપરતરમચ્છીવ અભયધર્મ ઉપાધ્યાયજીના શિષ્ય મુનિ ભાનુચન્દ્રજી આવ્યા હતા. તેમના સમાગમમાં અનારસીદાસને તેમના પિતાએ જોડયા. સદાચારી અને વિક્તાન મુનિનો સમાગમ દિવસે દિવસે અનારસીદાસને વિશેષે રુચવા લાગ્યો. ઘણાખરે તેમનો સમય મુનિ પાસે જ જતો. આવશ્યક વિધિવિધાનનાં સૂત્રો, સંસ્કૃત કાવ્ય-કોષ-જન્દ શાસ્ત્ર વગેરે ટૂંક સમયમાં શીખી લીધાં. સુન્દર શ્લોકો પણ સંખ્યાબંધ કંઈકે ક્યાં. આ સર્વ છતાં ઇશ્વર-બાલ-પ્રેમપાશમાં જે લગની લાગી મઠ હતી તે છૂટી નહિ. એ લગનીમાં તેમણે એક શુંગારપોષક ગ્રન્થ રચ્યો. અતિ વિલાસના ફળ રૂપે સોળમે વર્ષે તેમના શરીરમાં કુષ્ટ-રોગ થયો. એક વૈદ્યના ઔષધોપચારથી તે રોગ શાન્ત થયો. ૧૬૬૦માં તેમણે સર્વ અભ્યાસ છોડી દીધો. પછી વૈસા કમાવાની રુચિ જાગી. તે ઇચ્છાથી જુદા જુદા બાવા જોગોના સંસર્ગમાં રહેવા લાગ્યા. એક સંન્યાસીએ સુવર્ણમુદ્રા કરવાનો મંત્ર આપી તેમને ધૂત્યા. તે મંત્રની સાધના એક વર્ષ સુધી કરી, પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. શ્રીભાનુચન્દ્રજીને આ હકીકત જાણાવી ત્યારે તેઓશ્રીએ તેમનો ભ્રમ દૂર કર્યો. આ ઠોકર પછી તેમના જીવનમાં કાંઈક સુવારો થવા લાગ્યો, તેમને પોતાના વિલાસીજીવન ઉપર તિરસ્કાર છૂટ્યો. ૧૬૬૪માં તેમણે શુંગારી ગ્રન્થને ગોમતી નદીમાં નાખી દીધો ને વિકારવૃત્તિઓને છોડી દીધી. દિવસે દિવસે વ્રતનિયમ વગેરેમાં વિશેષે રુચિ વધવા લાગી. ૧૬૬૭માં તેમને તેમના પિતાએ ધરતો ને વ્યાપારનો સર્વ ભાર સોંપી દીધો. તેમનો ધંધો ઝવેરીનો હતો. વ્યાપારને માટે તેઓ આખા આવ્યા. ત્યાં નુકસાન થયું ને જૈનપુર પાછા ગયા. પિતાના અવસાન બાદ ફરી ૧૬૭૩માં આગ્રા આવીને રહ્યા. આગ્રામાં મરકી ચાલી ત્યારે તે ખાલી થવા લાગ્યું. તેમાં તેઓ પણ ત્યાંથી નીકળી ગયા ને અહિંચજા (પાર્શ્વનાથ), હરિતનાપુર, દિલ્હી, મીરત વગેરે સ્થળોની યાત્રા કરી પરિવાર સાથે આગ્રામાં આવીને રહ્યા.

અહીં ધાર્મિક અનુકાનોની આરાધના સારી રીતે તેઓ કરતા હતા. પણ દિવસે દિવસે તેમાં રુચિ વધવાને બદલે ઘટતી જતી હતી. ધાર્મિક ગ્રન્થોનું વાચન પણ વિશેષ હતું, પણ તેટલું જીરવવાની તાકાત ન હતી. વખત જતાં તેમને બાલ ક્રિયાનુષ્ઠાનોમાં નીરસતા ને નિરથકતા બાસવા લાગી. એક સમય ઉપવાસથી પોસહ કર્યો હતો ને તેમાં ભૂખ ને તરસ નહીં સહન થવાથી વારંવાર ખાનપાનની ઇચ્છા થતી હતી. એટલે શંકા થઈ કે આવી ક્રિયાથી શું લાભ ? એ શંકા તેમણે ત્યાં રહેલા કાંઈ મુનિમહારાજને પૂછી. તેમણે પણ શંકાને પુષ્ટ કરે એવો જ ઉત્તર, બાવિભાવને વશ થઈ, આપ્યો કે ' આવી ચિત્તશન્ય ક્રિયાનો કાંઈ અર્થ નથી. ' આ ઉત્તર વિપખીજમાં જલસિંચન સમાન નીવડ્યો ને તેમની બાલક્રિયા તરફની શ્રદ્ધા તદ્દન બિહી મઠ. આ અરસામાં આગ્રામાં અર્થમદ્વજી નામના એક અધ્યાત્મી રહેતા હતા. અનારસીદાસે તેમનો પરિચય વધાર્યો ને કુંદકુંદાચાર્ય-કૃત સમયસાર નાટક વગેરેનું વાચન કરવા માંડ્યું. તેથી બ્યવહાર સર્વથા વિકલ છે, એમ હઠ માન્યતા બંધાઈ. દિવસે દિવસે આ અધઃપતન વધવા લાગ્યું. તેમણે પોતાના

૧૧૮]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૧૨

વિચારોનો એક મત ચલાવ્યો ને તેમાં ભદ્ર જીવોને જોડવા માંડ્યા. કુંચરપાલ, અમરચંદ, ચન્દ્રભાણુ, ઉદયકરણુ, ચાનમલજી વગેરેનું એક જૂથ જામ્યું જાવવાની પાસે મૂકેલ નૈવલ ભક્ષણુ કરવા સુધી એ અધઃપાત પહોંચ્યો હતો. એ યત્ર એકઠા થતા ને કેવળ અધ્યાત્મની વાતો કરતા, ચોરડીમાં નગ્ન બની પોતાને દિગમ્બર મુનિ માની મસ્ત રહેતા. યુસ્ત શ્રાવકો તે સર્વને ખોસરામતી તરીકે સંબોધતા. સમયસાર નાટકનું બાષાવતરણુ, જ્ઞાનપચ્ચીસી, ખ્યાનગતીસી, અધ્યાત્મગતીસી, શિવમંદિર, વગેરે પોતાના મતના પોષક ગ્રન્થો લખ્યા. પાછલી અવસ્થામાં ૧૬૯૨ પછી કાંઈક વિચારપરિવર્તન થયું હતું. ૧૬૯૮માં પોતાના પૂર્વજીવનને અત્યન્ત મહીન દોષોથી ભરેલું જણાવેલ, ને તેને ૧૭૩ દુહામાં ગૂંથેલ છે. પૂ. મહોધ્યાય શ્રીમેઘવિજયજી મહારાજને તો યુક્તિપ્રબોધમાં ખાસ કરીને બનારસીદાસે કરેલ બ્યવહારના અંડનનો નીરાસ કરેલ છે, ને તેને અનુરૂપ તેમનો પરિચય આપેલ છે.

[૩] અંથકાર મહોપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજયજી મહારાજનો ટૂંક પરિચય

મહોપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજયજી મહારાજ સત્તરમી શતાબ્દમાં થયેલા પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનો-માંના એક છે. મૂળ તો તેઓશ્રીએ લોકાગચ્છમાં દીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી ને ત્યાં પ્રતિભા તથા પુણ્યને યોગે ગચ્છપતિ બન્યા હતા. પણ પછીથી સાચો રાહ સમજતાં પોતાના અનુયાયિઓ સાથે શ્વેતામ્બર તપાગચ્છમાં આવ્યા હતા. તેમના ચુરુમહારાજનું શુભ નામ શ્રીકૃપાવિજયજી છે. તેઓશ્રી અકચર બાદશાહ પ્રતિબોધક શ્રી હીરસૂરિજી મહારાજની પરમ્પરમાં આવે છે, તે આ પ્રમાણે—પૂ. શ્રીહીરસૂરિજીના શ્રીકનકવિજયજીના શ્રીશીલ-વિજયજીના શ્રીકમલવિજયજીના શ્રીસિદ્ધિવિજયજી ને તેમના શ્રીકૃપાવિજયજી છે.

મહો. શ્રીમેઘવિજયજી મહારાજને વ્યાકરણુ, આગમ, સાહિત્ય ને ન્યોતિષ એ ચાર વિષયોનું તો અદ્વિતીય જ્ઞાન હતું. તે તે વિષમના તલસ્પર્શી ગ્રન્થો હાલ પણ ઉપલબ્ધ થાય છે. આ ‘યુક્તિપ્રબોધ’ નાટક એ આગમ વિષયનો ગ્રન્થ છે. આ એક જ ગ્રન્થથી તેમનામાં કેટલી તકશક્તિ હતી, આગમનું કેવું ઊંડુ અવગાહન હતું તે જાણી શકાય છે. પ્રસંગે પ્રસંગે સાહિત્યની રમકજમક-છટા તો છે જ. ૨૫ ગાથાના મૂળ અંથ ઉપર વિસ્તૃત વૃત્તિ છે. તેનું પ્રમાણુ ચાર હજાર ત્રણસો શ્લોકનું છે. તેમાં મૂળમાં જણાવેલ વિષયોને સ્વપક્ષ ને પરપક્ષની ઠેક સુધીની દલીલોથી છણ્યા છે.

આ ગ્રન્થ તેઓશ્રીએ પૂ. શ્રી વિજયરત્નસૂરિજી મહારાજના રાજ્યમાં રચ્યો છે. તેમની હયાતી ૧૮મી સદીના ઉત્તરાર્ધ સુધી હતી.

[૪] ચોર્યાશી મતભેદોની યાદી.

દિગમ્બર ને શ્વેતામ્બર વચ્ચે જે મતભેદો છે તેમાંના ઘણાખરા આ ગ્રન્થમાં આવી જાય છે. આમાં મુખ્યત્વે ૮૪ મતભેદોની ચર્ચા કરી છે. તેની ટૂંક યાદી નીચે પ્રમાણુ છે:— (તેમાં જણાવેલ હકીકતો શ્વેતામ્બરોને માન્ય છે, ને તે દિગમ્બરોને માન્ય નથી.)

૧ મુનિઓએ વસ્ત્ર વાપરવાં.

૬ અન્ય લિંગે મુક્તિ.

૨ જ્ઞાનપ્રતિમાને આંગી આદિ.

૭ બાર દેવલોક (દિ.સોળ માને છે.)

૩ સ્ત્રીને મુક્તિગમન.

૮ નીચકુલોતપન્નને મુક્તિ.

૪ કેવળીને કવળાહાર.

૯ સામાન્ય કેવળીને રામ.

૫ ગુહસ્થલિંગે મુક્તિ.

૧૦ સામાન્ય કેવળીને ઉપસર્ગ.

અંક ૩]

યુક્તિપ્રબોધ નાટક

[૧૧૬

- ૧૧ ચાલતાં ને ભોજન કરતાં કેવળજ્ઞાન.
- ૧૨ શ્રીવીરવિભુના સ્કન્ધ પર વસ્ત્ર સ્થાપન ને અર્ધવસ્ત્રદાન.
- ૧૩ તીર્થકરોની સદા સમાન સ્થિતિ હોય છે. (દિ. સમવસરણુમાં તીર્થકરો નગ્ન હોય પણ નગ્ન દેખાય નહિં એમ માને છે.)
- ૧૪ સ્ત્રીને મહાવ્રતો.
- ૧૫ ચોસઠ ઇન્દ્રો. (દિ. સો માને છે)
- ૧૬ શ્રી વીરવિભુનું લેખશાળાગમન.
- ૧૭ તીર્થકરોનું વાર્ષિકદાન.
- ૧૮ શ્રી આદિનાથ પ્રભુનો-સાથે જન્મેલ સુમંગલા સાથે વિવાહ.
- ૧૯ શ્રીઆદિજિનનો સુનન્દા સાથેનો વિવાહ.
- ૨૦ દશ આશ્રયો.
- ૨૧ શ્રીનેમિજિન અને શ્રીમલ્લિજિન બે જ કુમાર હતા. (દિ. પાંચ માન છે.)
- ૨૨ આહુબલીજીએ કેળલીપણામાં જિનવરને પ્રદક્ષિણા દીધી હતી. (દિ. આહુબલીજીએ નમન કયું હતું એવી શ્વેતામ્બરની માન્યતા અરોઅર નથી એમ કહે છે.)
- ૨૩ શ્રીવીરપ્રભુને છીંક આવી હતી.
- ૨૪ શ્રીગૌતમસ્વામીએ સ્કન્ધક પરિવાજકનો સત્કાર કર્યો હતો.
- ૨૫ સમય પર્યાયને કાલદ્રવ્ય.
- ૨૬ શ્રીમુનિસુવ્રતસ્વામીના અશ્વનામના ગણધર હતા. (દિ. અશ્વને પશુ તરીકે શ્વેતામ્બરો માને છે એવો મિથ્યા આક્ષેપ કરે છે.)
- ૨૭ શ્વેતામ્બરો આહારાર્થે માંસગ્રહણ કરે છે, એવો દિગમ્બરો આક્ષેપ કરે છે,
- ૨૮ સાધુઓએ ગોચરી માટે ધરેધર જવું ને ઉપાશ્રયમાં લાવી વાપરવી
- ૨૯ વિષ્ણુકમારનું દૃષ્ટાન્ત આગળ કરી ધમદેષીને મારવામાં પણ પાપ નથી, એવો દિગમ્બર આક્ષેપ મૂકે છે.
- ૩૦ ભરતચક્રવર્તીની બહેન બ્રાહ્મી છે ને આહુ-બલીની બહેન સુન્દરી છે. સુન્દરીને પોતાનું સ્ત્રીરત્ન કરવાના વિચારથી દીક્ષા લેવામાં ભરતે વિલમ્બ કરેલ.
- ૩૧ ભરત મહારાજને ગૃહસ્થપણે કેવળજ્ઞાન.
- ૩૨ ક્રૌંપદીને પાંચ પતિ હતા.
- ૩૩ ચંડુદ્રાચાર્યને શિષ્યે ખંભે ઉપાડયા હતા ને કેવળજ્ઞાન થયું હતું.
- ૩૪ જમાલી શ્રીવીર પ્રભુના જમાઈ હતા.
- ૩૫ કપિલ કેવલીએ વૃત્ય કયું હતું.
- ૩૬ વસુદેવને બહોતેર હજાર સ્ત્રીઓ હતી.
- ૩૭ આહુબલીજી પાંચસો ધનુષ્ય ભંચા હતા.
- ૩૮ શૂદ્રને ધેરથી આહાર લેવામાં દોષ નથી એવો વજર વિચાર્યો આક્ષેપ દિ. કરે છે.
- ૩૯ દેવ મનુષ્યોનો ભોગ.
- ૪૦ સુલસાના બત્રીશ પુત્રો
- ૪૧ ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવની માતા તેમની બહેન હતી.
- ૪૨ શ્રીવીર પ્રભુનો અનાય દેશમાં વિહાર.
- ૪૩ ચોથા આરામાં આર્યવર્તમાં અનાય રહેજો.
- ૪૪ ઉત્સેધાંગુલના માપે ચારસો કોસનો પ્રમાણ્યા-ગુલના માપનો એક કોસ થાય છે. (દિ. પાંચસો ગણો માને છે.)
- ૪૫ પ્રાણાન્ત કષ્ટ હોય ત્યારે વ્રત ભંગ થાય છતાં પાપ નથી. એવો દિ.નો આક્ષેપ છે.
- ૪૬ ઉપવાસમાં ઔષધ વાપરી શકાય એવો દિગમ્બરો આક્ષેપ કરે છે.
- ૪૬ ચક્રવર્તીનો ચોસઠ હજાર સ્ત્રી સાથે વૈક્રિય દેહે ભોગ.
- ૪૮ સાધુઓને દાંડો રાખવો.
- ૪૯ સાધુઓને શ્રોત્રવેધન.
- ૫૦ મરુદેવીની હસ્તિસ્કન્ધ પર મુક્તિ.
- ૫૧ મુનિઓને બે વાર આહાર.
- ૫૨ અલંકાર ને વસ્ત્રયુક્તની મુક્તિ.
- ૫૩ અરિહન્ટની અહાર દોષ રહિતતા (દિ. જ્યુદી રીતે ગણાવે છે.)
- ૫૪ અરિહન્ટના ચોત્રીશ અતિશયો. (દિ. જ્યુદી રીતે જણાવે છે.)

૧૨૦]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૧૨

- ૫૫ યુગલિયાનું શરીર મરણ સમયે કપૂરની માફક ઊડી જતું નથી.
- ૫૬ કેવલીનું શરીર પણ એમ ને એમ ઊડી જતું નથી.
- ૫૭ કેવલીના શરીરથી જીવવધ.
- ૫૮ દેવલોકમાં જિનદેવની દાહાનું પૂજન.
- ૫૯ શ્રીમહાવીરસ્વામીએ મેરુ ચલાવ્યો.
- ૬૦ તીર્થંકરની માતા ૧૪ સ્વપ્ન જોવે. (દિ. ૧૬ સ્વપ્ન માને છે.)
- ૬૧ ગંગાદેવી સાથે ભરતનો ભોગ.
- ૬૨ છન્નુ ભોગભૂમિઓ નથી.
- ૬૩ ચર્મજલ પાનમાં દોષ નથી. (લોક વ્યવહાર આમાં પ્રમાણ છે. નિર્વાહ ચાલી શકે તો ત્યાગમાં લાભ છે.)
- ૬૪ ઘેવર વાસી ગણ્યાતા નથી.
- ૬૫ અસંસ્કૃત-આખા કળનો ભોગ શ્વેતાખરે માને છે એવો દિ.નો આક્ષેપ છે.
- ૬૬ શ્રીઆદિનાથ પ્રભુને નીલયશનો નાચ જોવાથી વૈરાગ્ય થયો હતો તે અસત્ય છે.
- ૬૭ માતાપિતા જીવતાં સુધી દીક્ષા નહિ લેવાનો મહાવીરસ્વામીનો અભિગ્રહ.
- ૬૮ આહુત્યલી યવન ન હતા.
- ૬૯ એ ઇન્દ્રિય જીવના શરીરરૂપ સ્થાપનાની પૂજા.
- ૭૦ નાભિરાજ ને મરુદેવા યુગલિક હતાં ને તેથી જિનનો જન્મ.
- ૭૧ યુગલિકનો નીહાર.
- ૭૨ શલાકા પુરુષોનો નીહાર.
- ૭૩ યાદવ જૈનો માંસભક્ષણ કરતા એની શ્વે.ની માન્યતા છે, એમ દિ. આક્ષેપ કરે છે.
- ૭૪ માનુષોત્તર પર્વતની આગળ મનુષ્યગતિ નથી.
- ૭૫ ચોવીશ કામદેવો શલાકાપુરુષ નથી.
- ૭૬ નવ ઐવેયક વિમાન ઉપર નવ નવોત્તર વિમાન નથી.
- ૭૭ શ્વે. મુનિને કામવાસના તીવ્ર થાય તો શ્રાવક સ્ત્રી આપીને તેમને સ્થિર કરે એવું માને છે. એમ દિ. નો આક્ષેપ છે.
- ૭૮ ભરત પાંચ ને ઐરવત પાંચ એમ દશ ક્ષેત્ર સિવાય ખીજા ૧૬૦ ક્ષેત્રોમાં લઘુ સમુદ્ર શ્વે. માનતા નથી. એવું દિ. નું કથન અવિચારી છે.
- ૭૯ શ્રીવીરવિભુનું પ્રથમ વ્યાખ્યાન વિકલ થયું.
- ૮૦ ત્રિશલામાતાનું અસતીત્વ થાય-ગભાપહાર માનવાથી. માટે એવું ન માનવું. એ દિ. નું કથન મિથ્યા છે.
- ૮૧ સ્ત્રી તીર્થ
- ૮૨ હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાંથી યુગલિયાનું અહીં આનયન.
- ૮૩ મૂલ વિમાને સૂર્યચન્દ્રનું અવતરણ.
- ૮૪ સૌધર્મ દેવલોકમાં ચમરનો ઉત્પાત.

[૫] ઉપસંહાર

ઉપર જણાવેલ ૮૪ બોલોમાં કેટલાએક ફેરફાર સાથે હેમરાજ પંડિત નામના દિગ્ગમ્યરે હિન્દી ભાષામાં ગૂંથણી કરી છે. તેનું પૂજ્ય શ્રીયશોવિનયજી મહારાજે, તેવી જ શૈલીથી સુન્દર ને સચોટ ખંડન કરેલ છે. વ્યવહાર માર્ગની મહત્તા દિગ્ગમ્યરે બહુ જ ઝોઠી આંકે છે, કેટલાએક આંકતા જ નથી. તેનું પણ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે અધ્યાત્મસાર ગ્રન્થમાં સચુકિતક વિસ્તારપૂર્વક નિરૂપણ કરેલ છે.

આ યુક્તિપ્રબોધ નાટક અનુસારે ભાષામાં તે તે વિષયોનું અવતરણ કરવામાં આવે તો સંસ્કૃત-પાકૃતના અનભિજ્ઞોને લાભ થાય તે યોક્તસ છે. ગુજરાતીમાં તેવી પ્રકારના વ્યવસ્થિત પુસ્તકની ખાસ આવશ્યકતા છે. આવા ગ્રન્થોને અનાગ્રહ બાવે વાંચી વિચારીને સત્યને સમજે ને અનુસરે એ જ ભાવના.

રામનગર (સાખરમતી),

સં. ૨૦૦૩ના પો. મુ. ૧૦

શેઠ હડીસિંહની વાડીના મહાપ્રાસાદની શતવર્ષી

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી રમણિકવિજયજી

દેશ-પરદેશથી આવનાર મુસાફરોને અમદાવાદમાં જોવાલાયક પ્રાચીન-અર્વાચીન અનેક સ્થળો છે, જેમાં મુખ્યત્વે આદ્યાદી વખતનો ભદ્રનો કિલ્લો, મરિજદો, મિનારા અને હિંદુ મંદિરો, તેમ જ જોનોનાં પ્રાચીન અને અર્વાચીન દેરાસરોનો સમાવેશ થાય છે. પ્રસ્તુત લેખમાં એ દર્શનીય શિલ્પ સ્થાપત્ય અને કળાઓના નમૂનાઓ પૈકી શેઠ હડીસિંહના દેરાના સંબંધીમાં કંઈક લખવા પ્રેરાયો છું, કારણ કે આ વર્ષે તે મંદિરની પ્રતિષ્ઠા-અંજનશલાકાને થયે સો વર્ષ પૂરાં થાય છે.

આ દેરાસર દિલ્હીદરવાજા બહાર આવેલું છે, જે અમદાવાદની પ્રજામાં હડીસિંહનું મંદિર અથવા બહારની વાડીનું દેરાસર એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આ મંદિર શેઠ હડીસિંહ કેસરી-સિંહે લાખોના ખર્ચે બંધાવ્યું છે. શેઠ હડીસિંહનું નામ અમદાવાદની પ્રજામાં મશહૂર છે.

આ દેરાસરની બાંધણી અને કોતરણી જગપ્રસિદ્ધ આણુજના મંદિરને યાદ કરાવે છે. મંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં આગલી ચોકીના નીચેના થાંભલાની કોતરણી અને તે ચોકીના ઉપરના માળની બાજુઓ, ઝરખાની કોતરણી આણુજની કોતરણીને કંઈક અંશે મળતી આવે છે. અંદરના ચોકમાં વચ્ચે મુખ્ય શ્રી ધર્મનાથજીનું મંદિર છે. તે આણુજના મંદિરની બાંધણીને મળતું છે, એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. આ મંદિરની આસપાસ આવન દેરીઓ હોવાથી આ મંદિર “આવન જિનાત્રય મંદિર” કહેવાય છે, મંદિરનો રંગમંડપ, વચલો મંડપ અને ગભારાનું કામ ઘણું સુંદર અને ઉત્તમ છે. ઉપર માળ અને નીચે ભોયરું છે, જેથી મંદિર દેવવિમાન જેવું જણાય છે. મુખ્ય મંદિરની ઉપર છતમાં કોતરકામ ઘણું જ ઉત્તમ છે. આનંદકુમારસ્વામી આ મંદિરની બાંધણીને નાગરબાંધણી કહે છે, અને પરદેશથી આવનાર યુરોપીયનો આ મંદિર જોઈને મુગ્ધ થઈ જાય છે, અને તેની ખૂબ પ્રશંસા કરે છે. ડૉ. ફરગ્યુસન અને ડૉ. બર્નેસ એ બંનેય પરદેશી વિદ્વાનોએ આ મંદિરની ઘણી જ પ્રશંસા કરી છે.

ડૉ. ફરગ્યુસન કહે છે કે “હિંદુ સમયમાં જોન સ્થાપત્ય જોયી ટોચે પહોંચ્યું અને મુસલમાન સમયમાં કેટલાંક ભિન્નશૈલીએ વધારે શુદ્ધ બન્યું. આ આખા મંદિરની રચના સંપૂર્ણ છે.” જિનાલયો સાથે મંદિરનું વર્ણન કરી ડૉ. બર્નેસે પણ, ડૉ. ફરગ્યુસનના ઉપયુક્ત લખાણને આધારે, જણાવ્યું છે કે—આ આખા મંદિરની બાંધણી અનુપમ સૌંદર્યવાલી

1. “Each part goes on increasing in dignity as we approach the sanctuary. The exterior expresses the interior more completely than even a Gothic design; and whether looked at from its courts or from outside it possesses variety without confusion and an appropriateness of every part to the purpose for which it was intended.” (ફરગ્યુસનકૃત Hist. of Ind.)
2. “This gives a dignity to the other enclosure, combined with meaning which is seldom found in any other style of architecture and the whole arrangement leads pleasingly up to the central feature, showing great skill in the subordination of the various parts.”

(આર્કીટેક્ચરલ સર્વે અમદાવાદ, ભાગ ૨ પૃ. ૯૯)

૧૨૨]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૧૨

અને દરેક ભાગ એક ખીજ સાથે માપમાં કેવા બંધ બેસતા છે તે સમજી શકાય છે.”

રાજનગરનાં સ્થાપત્ય અને કળાના ગૌરવરૂપ ઉપર્યુકત મંદિરની પ્રતિષ્ઠા, અંજન-શલાકા આદિ ધાર્મિક મહોત્સવો કયે વખતે થયા તેમ જ તે સમયે કુંકુમપત્રિકા લખવા વગેરેને લગતા કેવા પ્રકારનો રિવાજ જૈન પ્રજામાં હતો તે આપણે જોઈએ. આજના મુદ્રણયુગમાં વિજ્ઞાપત્રો, કુંકુમપત્રિકાઓ વગેરે છાપીને મોકલવામાં આવે છે, પરંતુ ન્યારે આપણા દેશમાં મુદ્રણયુગ ધોડીઆમાં જૂલતો હતો ત્યારે કુંકુમપત્રિકાઓ કેવા રૂપે લખાતી હતી તેનો એક નમૂનો આ સ્થળે ઇતિહાસરસિક અને સાહિત્યરસિકોના હૃદયમાં રસ જગાડવા માટે રજૂ કરવામાં આવે છે. ત્યારે સચિત્ર હસ્તલિખિત કુંકુમપત્રિકાઓ મોકલવામાં આવતી. એ રિવાજને અનુસરીને શેઠ શ્રી હરીસિંગના પરિવારે ન્યારે પોતાના ધર આંગણે અંજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠામહોત્સવની શરૂઆત કરી તે પહેલાં જુદાં જુદાં ગામ-શહેરોના સંધાને મહોત્સવ ઉપર પધારવાના આમંત્રણરૂપે સચિત્ર હસ્તલિખિત કંકોત્રીઓ લખી હતી. એની યાદ દેવરાવનાર એક કંકોત્રી ખંભાતનાં જૂના પુસ્તક-પાનાં તપાસતાં પૂ. સુ. શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજને હસ્તગત થઈ હતી. આ કંકોત્રી સંવત ૧૯૦૨ના આસો સુદિ ૧૦ (ત્રિજ્યા દશમીએ) ખંભાતના શ્રીસંઘ ઉપર લખાયેલી છે. અને તેમાં સહી શેઠ ખુશાલચંદની છે. કંકોત્રી ગુજરાતી લિપિમાં અમદાવાદી કાગળ ઉપર લખાયેલી છે. તેની લંબાઈ-પહોળાઈ ૨૬૧૧×૮૧૧ ઇંચની છે, અને તે એકવીસ લીટીઓમાં લખાયેલી છે. કંકોત્રીની ચારે બાજુએ લાલ લીલા વાદળી અને પીળા રંગમાં વેલ દોરવામાં આવી છે. કંકોત્રીને મથાળે કળશ ચિતરવામાં આવ્યો છે. આનો કંઈક ખ્યાલ આવે તે માટે અમે કંકોત્રીને યથાવસ્થિત રૂપમાં જ આ લેખને છેડે આપીએ છીએ:

કંકોત્રી અને મંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં ડાબા-જમણા હાથની બીંત ઉપર લગાડેલા શિલાલેખો જેતાં મંદિરની પ્રતિષ્ઠા વિ. સં. ૧૯૦૩ના મહા વદિ ૧૧ના દિવસે થયેલી પુરવાર થાય છે. એટલે આગામી મહા વદિ ૧૧ના દિવસે મંદિર પોતાના સો વર્ષ પૂરાં કરીને ખીજ સૈકામાં પ્રવેશ કરે છે. એટલે આ યુગની પ્રણાલી પ્રમાણે રાજનગરના જમ-મણહર અને શિષ્યકળાના આદર્શ રૂપ આ મહાપ્રાસાદની શતાબ્દિ ઉજવાવી જોઈએ. એ વિષેની ખરી જવાબદારી અથવા દરજ મંદિરના નિર્માતાના વારસદારોને શિરે છે. આ પ્રસંગે અમે એ મહાપ્રાસાદની ભકિતથી પ્રેરાઈને એ મંદિરના વિશિષ્ટ રમારક રૂપ એક કુંકુમપત્રિકા રજૂ કરી મંદિરના ગૌરવની યાદ દેવરાવીએ છીએ.

પ્રસ્તુત મંદિરની પ્રતિષ્ઠા-અંજનશલાકા-મહોત્સવના વર્ણનને લગતી એક કૃતિ પંડિત શ્રીવીરવિજયજી મહારાજે રચેલી છે, જે આ પ્રસંગે યાદ કરવા જેવી છે. અમે એ કૃતિને યથાવસ્થે જૈન સત્ય પ્રકાશમાં સત્ત્વર રજૂ કરવા જરૂર પ્રયત્ન કરીશું.

અંતમાં પ્રસ્તુત લેખ લખવામાં “ ગૂજરાતનું પાટનગર અમદાવાદ ” નો ઉપયોગ કર્યો છે, તે બદલ તેના લેખક મહાશયનો અને લેખના મુખ્ય સાધનરૂપ કંકોત્રીનો ઉપયોગ કરવા દેવા માટે પૂ. સુ. શ્રીપુણ્યવિજયજી મહારાજનો આભાર માની વિરસું છું.

અંક ૪] શ્રેઠ હઠીસિંહની વાડીના મહાપ્રાસાદની શતાવર્ષી [૧૨૩

વેલ

કળશ

વેલ

શ્રી શ્રી શ્રી શ્રી શ્રી

વેલ

શ્રી ૧।

- વેલ
- વેલ
- (૧) ॥ સ્વસ્તી શ્રી પારસ્વં જીન પ્રણમ્યે શ્રી ખંભાં ઝે
  - (૨) નં મહાશ્રુભસ્થાને પુબરાધે સરવે સુભં ઉપમાં
  - (૩) ભાએક ૧. પરી ૧. જ્યેષ્ઠ સંઘ હીરાચંદ વગેરે સંઘસ
  - (૪) મંસ્તઃ ચરણાંનં શ્રી અમહાવાહથી લીં. સાપુ
  - (૫) શાલચંદ નાહાલચંદ ત્યા મગનભાઈ હઠીસં
  - (૬) ધના પ્રણામ વાંચજે જત ઈહાં શ્રી દેવ ગુરૂ
  - (૭) પસાએ કરીને કુસલ છે તમારા સંઘના કુ
  - (૮) સલ પત્ર લખવાં બીજુ અતરે અમારી વા
  - (૯) ડી મધે શ્રી ધરમનાથજી મહારાજનો બા
  - (૧૦) વન જીનાલો પસાદ તઈઆર થએ છે તેથા
  - (૧૧) શ્રી પરમેશ્વરજીનાં બંબ નવાં ભરાવાં છે તેહ
  - (૧૨) ની અંજણા સલાકા ત્યા. તખતે ખેસાર
  - (૧૩) વાનુ મહુરત. સ્વંત, ૧૯૦૩ મહાપ્રાસ મધે નીરધરૂ છે
  - (૧૪) ૧ મહાવદ ૫ સુકરે શ્રી માહારાજની અજંણસલક છે.
  - (૧૫) ૧ મહાવદ ૧૧ ગરેજી શ્રી મહારાજ ને તખત ખેશારવઉ છે
  - (૧૬) તેહના મોહ ઝોછવ ઉપર તમારે સરવે સંઘને
  - (૧૭) તેહીને વહેલા પધારયું તમો ખાવે રૂડુ હીસસે
  - (૧૮) સંઘની સેલા સારી બનશે સં. ૧૯૦૨ ને આસો સુ ૧૦

લી સા પુશાલચંદ નહાલચંદનો પર
ણામ વાંચજે ૬૦૧ ઉમેદચંદ

વેલ

યુગપ્રધાન

લેખક-
N.

[જૈન-શ્રમણ સંસ્કૃતિના પ્રખર જ્યોતિર્ધર આચાર્ય શ્રી વજ્રસ્વામીની જીવનકથા]

(ગતાંકથી ચાલુ)

[૧૦] જેમાં વજ્રમુનિ સૂરિપુંગવ અને છે.

વજ્ર મુનિવરે શ્રી ભદ્રગુપ્તસૂરીશ્વરજી પાસેથી ખૂબ જ વિનય અને ભક્તિથી બધું પૂર્વજ્ઞાન મેળવી લીધું. એમને વિનય, એમની સેવાભાવના અને જ્ઞાનગ્રાહક શક્તિ જોઈ આચાર્યશ્રીએ પણ તેમને, કોઈ પણ જાતનો સંકોચ રાખ્યા સિવાય, બધી વિદ્યાઓ આપી, અને છેવટે કહ્યું: વત્સ! તને આચાર્ય પદવી આપવાનું દિલ થાય એવી તારી યોગ્યતા છે. પરંતુ આપણી શાસનપ્રણાલિકા પ્રમાણે તારા ગુરુતર્યની અનુગ્રાપૂર્વક આચાર્ય બની તું જિનશાસનને દીવાલે એ જ યોગ્ય છે. ” આ પછી વજ્ર મુનિશ્વર ત્યાંથી વિહાર કરી દશપુર પધાર્યા અને શ્રી સિંહગિરિસૂરીશ્વરે અનુગ્રાપૂર્વક તેમને આચાર્ય પદવી આપી અને સમસ્ત ગચ્છનો ભાર તેમને સોંપ્યો. ભારતના સમસ્ત શ્રીસંઘે વજ્રમુનીશ્વરને જૈન શાસનના નેતા તરીકે માન્ય રાખ્યા. આ પ્રસંગે શ્રી સિંહગિરિસૂરીશ્વરે વજ્ર મુનિવરને ઉદ્દેશીને ભાવપૂર્ણ ઉપદેશ આપતાં કહ્યું:

વત્સ! આ આચાર્ય પદવી એ મહાન જોખમદારીનું પદ છે. આજથી તારાં મન, વચન અને કાયાને જિનશાસનની રક્ષા, પ્રભાવના અને વૃદ્ધિ માટે જ અર્પણ થાય છે, તેનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ રાખજો! આચાર્ય એટલે જૈનશાસનના રાજા, આચાર્ય એટલે જૈનશાસનના શિરતાજ અને આચાર્ય એટલે જૈનશાસનના દેદીપ્યમાન સૂર્ય. હમારે પ્રમાદ ન કરીશ. તારાં જ્ઞાન, ચારિત્ર, ત્યાગ, તપ અને ક્રિયામાં સદાયે અપ્રમાદી રહી નિરંતર આત્મચિંતન કરજો! જિનશાસનનો ઉદ્દીપ્ત કરવા સદાયે તત્પર રહેજો! જિનશાસન ઉપર અન્ય દર્શનીઓ, ઔદ્ધો, વેદાંતીઓ, મંબલીગોશાલના અનુયાયીઓ જે આક્ષેપો કરે છે તેનો પ્રતિકાર કરજો. તીર્થોની રક્ષા, અને જીર્ણોદ્ધાર કરજો. શ્રી સંઘની સદાયે સેવા કરવા તત્પર રહેજો અને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો જેમ વધુ ને વધુ પ્રચાર થયા તેમ કરજો શ્રીવજ્ર મુનિવર હાથ જોડી બોલ્યા: ગુરુદેવનો આશીર્વાદ ફળો.

શ્રીસંઘે પ્રસન્ન થઈ અક્ષત, મોતી અને સોનાચાંદીનાં ફૂલોની વૃષ્ટિથી તેમને વધાવ્યા. આજથી વજ્ર મુનિવર આચાર્ય બન્યા, જૈન સંઘના નાયક બન્યા.

[૧૧] સંઘરક્ષા અને શાસનપ્રભાવના

ઉત્ત્ર વિહાર કરતા કરતા આચાર્ય શ્રી આર્યસમીતસૂરજી, આર્યધનગિરિજી અને આર્યવજ્રસ્વામીજી એક વાર મધ્ય પ્રાંત તરફ પધાર્યા છે. લાં કત્રા અને બેચા નદીના વચલા ભાગમાં-બેટમાં એક ઋષિઆશ્રમ હતો ત્યાં પાંચસો તાપસો ધૈર તપ કરી રહ્યા હતા. મોટી મોટી જટાઓ અને લાંબી લાંબી દાઢી વધારી હતી. વસ્ત્રમાં એક લંગોટી અને આહારમાં માત્ર કંદ-મૂળ-ફળ-ફૂલ કે ઝાડનાં પાંદડાંથી એ નિર્વાહ ચલાવતા. આજુબાજુના આખા પ્રાંતમાં આ તપસ્વીઓની તપસ્યાની, વિદ્યાની, તંત્ર, મંત્ર અને યંત્રની પ્રશંસા થઈ રહી હતી. ત્યાં કોઈ ઔદ્ધ સાધુ પગ ન મૂકતો.

એ આશ્રમ સંબંધી એવી એવી ચમત્કારની વાતો ચાલતી કે કાચોપોચો માણસ ત્યાં પગ ન મૂકી શકતો. આચાર્ય વજ્રસ્વામી એ પ્રદેશમાં પધાર્યા. એમની અપૂર્વ બ્યાખ્યાનશક્તિએ આખા ગામને જાણે જાણે કંઈ; આખા વૃદ્ધ સૌ ઉપદેશ સાંભળવા

જતા. પાંડિતો ચર્ચા ને વિવાદ કરવા જતા. વિદ્યાધારીઓ ચમત્કાર જોવા જતા. આથી પેલા ઋષિઆશ્રમમાં ખળભળાટ મચી ગયો. તેથી એક દિવસ આશ્રમના અધિષ્ઠાતાએ આશ્રમના બધા તપસ્વીઓને એકઠા કરી પ્રવચન કરતાં કહ્યું: તમે બધા જાણો છો કે જૈનધર્મના આચાર્યો આ પ્રદેશમાં વિચરી લોકોને ભરમાવી જૈનધર્મનું શિક્ષણ આપી રહ્યા છે. લોકોની આપણા ઉપરની શ્રદ્ધા ને બકિત ઝોઠી થતી જાય છે. આપણે બેઠા હોઈએ અને આપણા આ ઝંડો નમી જાય એ કેમ અને? બાઈઓ જોઠો! તમારા જ્ઞાનને, તમારી વિદ્યાઓને, તમારા ચમત્કારોને આજે બહાર કાઢો. આજે નક્કી કરો, કે કેમણે કેમણે પોતાની શક્તિ અજમાવવા તૈયાર છે.

બધા પ્રવચન સાંભળીને મૌન રહ્યા. બધા સમજતા હતા કે જૈનચાર્યની સામે જવું એ તો કેસરીસિંહની કેસરા ખેંચવા જેવું છે. એમાં આર્યવંશસ્વામી તો વિદ્યા, જ્ઞાન, મંત્ર આદિથી સર્વાંગસંપૂર્ણ હતા. એમની ઉપદેશશૈલી અપૂર્વ હતી. એ તો સ્યાદાદ સિદ્ધાંતની જીવંતી પ્રતિભાસમા હતા. એમનું સર્વ ધર્મોનું જ્ઞાન અદ્વિતીય હતું. એમાંય જ્યારે તેઓ નયવાદના ગદન સિદ્ધાંતોથી દરેક દર્શનોનું સમાધાન કરતા ત્યારે તો બલ-બલા પાંડિતો એમની સામે ચૂપ રઈ જતા. તેથી એમની સામે કોઈથી પડકાર થઈ શકે તેમ ન હતું. આ બધું જોઈ જીવંત અધિષ્ઠાતા એલ્યા: મને લાગે છે કે આપણે આ ઋષિને એમની સામે મૂકીએ. રાત્રિએ તે લાં જઈ પોતાના ચમત્કારોથી જૈનાચાર્યને મૂંઝવે, તો પછી દિવસે એનો પ્રયોગ કરી જોઈએ. કારણ કે જૈના સાધુઓ રાત્રે પ્રકાશ નથી રાખતા તેથી તેમના સ્થાનમાં રાત્રે અંધારું હોય છે. માટે આ તક સારી છે: કાંતો આ ઉપદ્રવથી કંટાળીને તેઓ ચાલ્યા જશે અથવા તો દિવસે આ પ્રયોગ કરી જનતાને આપણે આપણા તરફ ખેંચી શકીશું.

રાત્રે થઈ એટલે પેલા ઋષિએ પોતાના મંત્રબળથી જૈન સાધુઓના વસતી સ્થાનમાં ઉંદરડા જ ઉંદરડા કરી દીધા. અંધારી રાત હતી. સંથારા પોરસીની તૈયારી થઈ ને ઉંદરડા દોડવા માંડ્યા. યું યું યું શરૂ થઈ ગયું. કોઈના આસનમાં તો કોઈના ખોળામાં, કોઈના માથા ઉપર તો કોઈના પગમાં ઉંદરડાઓની દોડાદોડ શરૂ થઈ ગઈ. આર્યવંશસ્વામી પાસે તો ઉંદરડાની ફેજ જ જાણે હાજર થઈ. શિષ્યોએ કહ્યું: ભગવન, ઉંદરડા બહુ દોડે છે. વંશસ્વામીએ વિચાર્યું: આટલા દિવસ કશું ન હતું, અને આમ અચાનક આજે રાત્રિના જ આ શો ઉપદ્રવ? તરત જ તેમણે આંખ ઉઘાડીને બરાબર જોયું અને ધ્યાનથી કંઈક વિચાર્યું કે તરત એ ત્રણ બિલાડીઓ આવી. બસ, બધાએ ઉંદરડા સંતાઈ મયા. કશું જ ન મળે. શિષ્યો આશ્ચર્ય પામ્યા: આ થયું શું? થોડી વારમાં બધા સૂતા એટલે કાળા નાગના ફૂંકાડા સંભળાવા લાગ્યા. અરે આ શું? બધા સાધુઓ એકઠમ જાગ્યા. આર્યવંશસ્વામીની પાસે પણ એક મોટો ફણીધર પહોંચ્યો. સૂરિજીએ કહ્યું: બાઈ, હવે જતો રહે. ત્યાં તો ત્રણચાર નોળિયા આવ્યા અને ફણીધર નાહા. વળી થોડી વાર થઈ અને બધે આગના બડકા દેખાવા લાગ્યા. વંશસ્વામીએ જાગીને જોયું અને પાણીની અંજલિ ભરીને છાંટયું કે બધું શાંત થઈ ગયું. આખરે પેલા ઋષિ થાક્યા. આખી રાતના ઉજા-મરા પછી પણ પરિણામ શૂન્ય જ હતું. સવારના પહોરમાં જોવા તે જવા બિહ્યા કે આચાર્યશ્રીએ તેમને દૂરથી જોયા. તેમણે કહ્યું: કેમ, તમારી વિદ્યા અજમાવી જોઈ ને? એમાં કશું ન વળે. પછી પોતે આકાશગામિની વિદ્યા બતાવી અને કહ્યું: તમારી પાસે આમાંનું કંઈ છે? આમાં આત્મકલ્યાણ નથી. જાવ હવે ફરી ન આવશો.

૧૨૬]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ ૧૨

ખીજે દિવસે ખીજા ઋષિ આવ્યા. તેમણે સ્વાધ્યાય કરતા સાધુની જીભ બંધ કરી દીધી. એક સાધુને ઊભા ને ઊભા જ સ્થિર કરી દીધા. એક ડંડો વજ્રસ્વામી પાસે જઈ પહોંચ્યો. એમનું તેજ, વિદ્યા જોઈ એ ડંડો સૂરિજીને પ્રદક્ષિણા દઈ પેલા ઋષિ પાસે પાછો આવ્યો અને એમના માથામાં જ તડિંગ, તડિંગ વાગવા માંડ્યો. ઋષિ ગભરાયા; આશ્રમ તરફ દોડયા, પણ કાંઈ સૂઝ્યું જ નહિ. છેવટે યાદીને વજ્રસ્વામીના ચરણે પડી બોલ્યા: અપરાધ માફ કરો, હવે ફરી કદી પણ જૈન સાધુઓને નહિ સતાવું. વજ્રસ્વામીએ કહ્યું: જાવ, હવે ફરી કદી અહીં ન આવશો. પછી તેમણે આશ્રમમાં જઈ બધાને કહ્યું: આર્યવજ્રસ્વામી સામે જરામાં કશો સાર નથી. આ સાંભળી ખીજા ઋષિઓની હિંમત પણ તૂટી ગઈ. છેવટે આર્ય શ્રી વજ્રસ્વામીજી વગેરે માસકદપ પૂરો થતાં ત્યાંથી વિહાર કરી ગયા અને જનતામાં જૈનધર્મના પ્રભાવની જગ્યર અસર મૂકતા ગયા.

એક વખત એક ખીજા ઋષિને એક નવી વનસ્પતિનો રસ હાથ આવ્યો. તેનો પગ લેપ કરવાથી પાણીમાં અદ્ધર રહી તરી શકાતું. એમણે પ્રયોગ કર્યો. તમાસાને તેડું ન હોય તેમ જનતા આ પ્રયોગ જોવા એકઠી થવા લાગી. એક બ્રાહ્મણે કહ્યું: છે કોઈ જૈન-આર્ય, જે આમની સામે ઊભા રહે ?

જૈનોએ કહ્યું: અરે, એમાં શું છે ? આર્ય વજ્રસ્વામી વખતે બધા ક્યાં ગયા હતા ? ત્યાં તો આર્ય સમિતસૂરિ વિહાર કરતા એ નગરમાં આવી પહોંચ્યા. એઓ આર્ય વજ્રસ્વામીના માસા થતા હતા; અને ગીતાર્ય, જ્ઞાની અને પૂર્વધર હતા. એમણે આ વાત સાંભળી એટલે કહ્યું: ભાઈઓ, આમાં કશું જ આશ્ચર્ય નથી એ તાપસને તમારે ઘેર જમવા તેડો; એ ઘર આંખણે આવે ત્યારે સહેવાતા ગરમ ગરમ પાણીથી સારી રીતે તેમના પગ ધોઈ નાખજો. અંદર થોડો ખારો નાંખજો એટલે પગ સાફ થઈ જશે. બસ, પછી તમારો જોજો. આમાં કાંઈ ચમત્કાર કે વિદ્યા નથી. પગે લેપ કરીને જ તે આવે છે.

ખીજે દિવસે કેવળ પેલા ઋષિને જ નહીં પણ આશ્રમના ખીજા તપસ્વીઓને પણ એક શ્રેણીને લાંબા જમવાનું નિમંત્રણ આવ્યું. બધાને આશ્ચર્ય થયું. શેઠ પરમ જૈનધર્મી હતા એટલે આ નિમંત્રણથી આશ્રમના અધિક્ષાતા તો ચમકી ગયા, પરંતુ ખીજાઓ બોલ્યા: આ તો ચમત્કાર લાંબા નમસ્કાર છે ! ઋષિનો આનંદ આજે સમાતો નહોતો. તેમણે પગે વનસ્પતિના રસનો ખૂબ લેપ કર્યો, અને નદીકિનારે આવી અદ્ધર ને અદ્ધર જ નદી પાર કરી શહેરમાં પેલા શ્રેણીને લ્યાં ગયા. શેઠે પોતાની મોટી પુત્રીને કહ્યું: એટા, આ તપસ્વીઓના હાથ-પગ ધોવા માટે પાણી લાવો. રૂપાની ઝારીમાં પાણી લઈને આવેલી પુત્રીને જોતાં જ પેલા ઋષિ ચમક્યા. ઓહો, શું સુંદર રૂપ વિદ્યાતાએ અનાવ્યું છે ! જાણે સાક્ષાત સરસ્વતી ! શેઠે કહ્યું: મહારાજ, પાણી આવ્યું છે, હાથ પગ ધોઈ લ્યો. લાંબા શેઠનો મોટો પુત્ર બોલ્યા: પિતાજી, હું જ તેમના પગ ધોઈ. આપણે ઘેર એમના જેવા અતિથી ક્યાંથી હોય ? પેલા ઋષિએ ઘણી ના પાડી, પરંતુ શેઠના પુત્રે તો ખૂબ ધસી ધસીને પેલા ઋષિના પગ ધોઈ નાંખ્યા. પેલા ઋષિનું મોહું ઊતરી ગયું; પગમાંથી બધા રસ ધોવાઈ ગયો, હવે શું થશે એની ચિન્તા પેઠી. પગત જમવા બેઠી. બત્રીસ જાતની રસવતી તૈયાર હતી, પરંતુ પેલા ઋષિનો રસ ઊડી ગયો હતો. થોડું ખાધું ન ખાધું કરી તે એકદમ ઉઠ્યા. શેઠના પુત્રે ચરણોદકની અભિલાષાથી ફરી પગ ધોયા. બધું ટાળું મળ્યું. આખું નગર જોવા આવ્યું હતું. જેવા પેલા ઋષિએ નદીમાં પગ મૂક્યા કે પગ ભીના થઈ ગયા. એ સમજી ગયા આજે મૃત્યુ ઘંટ વાગશે. થોડે દૂર જતાં જ એ ડૂબવા લાગ્યા.

અંક ૪]

જૈન દર્શન

[૧૨૭

ચારે તરફ નજર નાખી. માનવટોણું હસવા લાગ્યું. મૃત્યુના મુખમાં મૂકાયા જેવી સ્થિતિ ઊભી થઈ. આ જ વખતે દૂરથી જૈનાચાર્ય શ્રી આર્યસમિત આ બાળુ આવતા દેખાયા. એક ક્ષણવારમાં જ એમણે પરિસ્થિતિનું માપ કાઢી લીધું અને મંત્રોચ્ચાર કરી ચૂર્ણ ફેંક્યું અને કહ્યું : હે કન્ના નદી, મારે સામે પાર જવું છે, રસ્તો આપ ! બસ, પાણીની વચ્ચેથી રસ્તો થયો અને આચાર્ય મહારાજ એ માર્ગેથી આગળ વધ્યા, અને પેલા ઋષિને પોતાની સાથે લઈ સામે પાર પહોંચ્યા. પેલા ઋષિ અને આખું તાપસમંડળ આચાર્યના પગે પડી બોલ્યું : મહારાજ, માફ કરો. અમે તો કશુંયે નથી જાણતા. તમારો ત્યાગ. તમારું તપ, તમારું જ્ઞાન, અને તમારી વિદ્યાઓ અપૂર્વ છે. સૂરિજીએ કહ્યું : મહાનુભાવો, આ બધું જવા ઘી. આ બધાથી ભલે તમે દુનિયાને ફેતરો, પરંતુ એમાં આત્માનું કલ્યાણ ક્યાં છે ? આ પાપંડ, અને આ આત્મવંચના તમારું કલ્યાણ નહિ કરે. આ મંત્ર, તંત્ર, યંત્ર કે ચમત્કારોથી જનતા ભલે તાળીઓ પાડે; ભક્તમંડળ ભલે વાહ વાહ કરે, તમે પણ મોટું ભક્તમંડળ જોઈ ભલે રાજ થાઓ, પરંતુ પરલોકમાં તમારી સાથે શું આવશે તે કાંઈ જાણો છો ખરા ? પછી સૂરિજીએ તપસ્વીઓના આશ્રમમાં જઈ ધર્મોપદેશ આપ્યો. સૂરિજીનો ઉપદેશ સાંભળી એકી સાથે પાંચસો તાપસોએ તેમનું શિષ્યત્વ સ્વીકારી દીક્ષા લીધી.

જૈન ઇતિહાસકારો જણાવે છે અલ્પદ્રોપિકા શાખા અહીંથી શરૂ થઈ. (ચાલુ)

‘એક ગ્રંથની પ્રશસ્તિ’ લેખમાં સુધારો

(પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીજયંતવિજયજી)

“ શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ ” ક્રમાંક ૧૨૪ના ટાઇટલ પેજ બીજામાં “ એક ગ્રંથની પ્રશસ્તિ ” નામનો ટૂંક લેખ પ્રકટ થયો છે. તેમાં એ પ્રશસ્તિના ‘સાર’માં ગુરુપરંપરા સુધારીને આ પ્રમાણું વાંચવી :—

શ્રીધર્મમૂર્તિસૂરિજી મના પટ્ટધર શ્રી કલ્યાણસાગરસૂરિ મ.ન શ્રીધર્મમૂર્તિસૂરિજીના શિષ્ય શ્રીબાગ્યમૂર્તિસૂરિજી, તેમના શિષ્યોમાં શ્રીઉદ્ધવસાગર ગણી મુખ્ય હતા; તેમના શિષ્યો ૧ દયાસાગર વાચક અને ૨ દેવાનંદાન મુનિ એ અને મુનિવરોએ સપરિવાર, ગુરુની આજ્ઞાથી કચ્છ દેશના રાજા ભારમલ્લના ભુજ નામના નગરમાં ચોમાસું કયું. એ ભુજ ગામમાં, ઉપદેશવંશ અને મીઠંડીયાગોત્ર વાળો પુણ્યસિંહ નામે ધર્મપરાયણ શ્રાવક રહેતો હતો. તેણે સં. ૧૫૭૭ની દિવાળીના દિવસે જ્ઞાનની આરાધના નિમિત્તે આ ગ્રંથ (શ્રીનિમિનાયચરિત્ર) શ્રીદયાસાગરજી ઉપાધ્યાયને ભેટ કર્યો.

જૈન દર્શન

લેખક—શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચૌકસી

(ગતાંકથી ચાલુ)

અજીવ તત્ત્વના પાંચ પ્રકાર વર્ણવી ગયા. એમાં પુદ્ગલસ્થિતકાય સંબંધી જરા વિસ્તારથી જ્ઞેવાની જરૂર છે. જે કર્મોદ્ધારા અનંતકાળથી જીવ સંસાર-બ્રમણ કરી રહ્યો છે અને જેનો સર્વથા હેદ ઉરાડયા સિવાય જીવ મુક્તદશા મેળવી શકે તેમ નથી એ કર્મસમૂહનું ગુણુ યા સ્વભાવને આશ્રયી પડેલું નામ તે પુદ્ગલ. જેમ નવ તત્ત્વને સંક્ષેપતાં જીવ, અજીવ એ ઉપર આવી જવાય તેમ જીવોમાં અન્ય ત્રણ ગતિની વાત

પાણ્યે રાખી આપણે માનવ હોવાથી એ તરીકે વિચાર કરીએ અને એ જ ધોરણે અણુવમાં ખીજ બેદોનો સૂક્ષ્મ વિચાર છોડી દઈ કેવળ કર્મસમૂહના પ્રપચો અવલોકીએ તો સીધા આત્મા અને કર્મો વચ્ચે ચાલી રહેલા સતત સંગ્રામ નજીક વિના રોકટોક આવી જઈએ. એનું અવલોકન અને અભ્યાસ ખંતપૂર્વક ને આરિકાઈથી કરવામાં આવે તો જૈન દર્શનનું હાર્દ સમજાઈ જાય. જૈનદર્શનમાં આ એ પદાર્થ સંબંધમાં અતિ લંબાણથી વિચારણા કરવામાં આવી છે. એ ઉપર ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિથી પ્રતિભાસંપન્ન વિદ્વાન મુનિપુંગવોએ સંખ્યાબંધ ગ્રંથો રચ્યા છે. ઇતર દર્શનોથી આ એ પદાર્થોની સૂક્ષ્મતાથી છણાવટ કરવામાં જૈનદર્શન ઘણું આગળ જાય છે, એટલું જ નહીં, પણ કેટલીક આખતમાં ખાસ વિશિષ્ટતા ધરાવે છે. તીર્થંકર ભગવંતનું કથન છે કે 'જે એકને જાણે છે તે સર્વને જાણે છે' એમાં ઓછું રહસ્ય નથી સમાયું. જેણે આત્મા ઓળખ્યો તેણે જગત ઓળખ્યું એ એનો ફલિતાર્થ છે. આત્મા પોતાની વર્તમાન દશા ક્યાં કારણોને આભારી છે એના અવગ્રહનમાં રસ લેવા માટે તો કર્મ-પડલો જે ભાગ ભજવી રહ્યાં છે, તેનો સહજ ખ્યાલ આવે, એમાંથી છુટકારો મેળવી પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાની તમન્ના જાગે. આત્માની વ્યાખ્યા કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—

‘ યઃ કર્તા કર્મમેદાનાં ભોક્તા કર્મફલસ્ય ચ ।

સ્સંસ્તર્તા પરિનિર્વાતા સહ્યાત્મા નાન્યલક્ષણઃ ॥

આ ઉપરથી પણ આત્માને ફલાવનાર કર્મના બેદોને જાણવાની અગત્ય ખાસ જીભી થાય છે. આ કર્મ વિષયમાં છ કર્મગ્રંથ આદિ ઘણા ઘણા ગ્રંથો લખાયેલાં છે. અહીં તો માત્ર ટૂંકમાં વિચાર કરીશું.

કર્મના મુખ્ય પ્રકાર આઠ છે. એનો અનુક્રમ આ પ્રમાણે: (૧) જ્ઞાનાવરણીય, (૨) દર્શનાવરણીય, (૩) વેદનીય, (૪) મોહનીય, (૫) આયુષ્ય, (૬) નામ, (૭) ગોત્ર અને (૮) અંતરાય. આ આઠમાં પણ પહેલું, બીજું, ચોથું ને આઠમું અતિ જલદ છે એટલે એ ધાતીકર્મો તરીકે ઓળખાય છે. આત્મગુણનો ધાત કરનારાં એ કર્મો છે. એ સિવાયનાં વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર એ ચાર કર્મો અધાતી કહેવાય છે. ધાતી કર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય થતા આત્મા કેવળજ્ઞાનની દશા પ્રાપ્ત કરે છે, એટલે વિધના સર્વ બનાવો એને હસ્તામલકવત્ સ્પષ્ટ થાય છે. એ વેળા ચાર અધાતી કર્મ ભલે ને બાકી રહ્યાં હોય, પણ એનું કંઈ જોર ચાલતું નથી. એ ચાર નષ્ટ થતાં આત્મા સ્વયંમેવ પરમાત્મ-સ્વરૂપે જીર્વ જાતિએ ચૌદ રાજલોકના અંત ભાગે કાયમને માટે સ્થિત થાય છે; એ સિદ્ધ, શુદ્ધ અને નિરાકાર બને છે; આ પ્રકારે સિદ્ધ દશા પ્રાપ્ત કરનાર આત્મામાં નિમ્ન પ્રકારની પૂર્ણ શક્તિઓ હોય છે:— (૧) સર્વ લોકલોકનું સ્વરૂપ જાણવા રૂપ, (૨) સર્વ લોકલોકનું સ્વરૂપ દેખવારૂપ, (૩) સર્વ પ્રકારની પીડા રહિત નિરુપાધક દશા, (૪) સ્વસ્વભાવમાં સદા રમણતા, (૫) અનંત સ્થિતિ યાને અક્ષયતા, (૬) અરૂપીપણું, (૭) જીવ-તીવપણુના વ્યવહારનો અભાવ અને (૮) અનંત વીર્ય યાને સંપૂર્ણ તાકાતનો સદ્ભાવ. ઉપરની આઠે શક્તિઓ અનુક્રમે કર્મોને પૂર્ણપણે નષ્ટ કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે અને આવ્યા પછી એ પાછા જવાનો સંભવ રહેતો નથી. એટલે કર્મોની વ્યાખ્યા કરતાં કહી શકાય કે આત્માના અનંત જ્ઞાનગુણને રોકનાર તે જ્ઞાનાવરણીય; અનંત દર્શનને રોકનાર તે દર્શનાવરણીય; નવતત્ત્વકારે પ્રથમને આંખ પરના પાટાની અને ખીજને

રાગ્નનું દર્શન કરતાં અટકાવનાર પહેરેગીરની ઉપમા આપી છે. આત્માના અવ્યાભાધ ગુણને રોકવાનું કાર્ય કરનાર વેદનીય કર્મ મધથી લેપાયેલ તરવારની ધાર સરખું છે. ચાટતાં જરા મીઠાશ આવે, પણ જીભ કપાય તેમ સુખ અદ્ય અને એ પાછળ દુઃખનો અતિરેક એમાં સમાયેલ છે. એથી ગુણ તે અનંત ચારિત્ર યાને શાશ્વત સુખ, એને રોકનાર ચોથું મોહનીય કર્મ સર્વમાં રાજ્ય સમાન છે. એની સરખામણી મદિરા સાથે કરાયેલી છે, અને તે યથાર્થ છે. દાડ પીનાર જેમ ભાન ભૂલી અવનવી લીલા દાખવે છે તેમ આ કર્મે નયવ્યો જીવ જાતજાતના એન યાળા કરે છે અને એથી જ સંસારભ્રમણ વધારે છે. પાંચથી સાત સુધીનાં કર્મો—આયુ નામ અને ગોત્ર—નો સ્વભાવ અનુક્રમે લોખંડની ખેડી, ચિતારા અને કુંભાર સાથે સરખાવાયો છે. એ આત્માની અક્ષયતા, અરૂપી દશા અને અગુરુલ્લધુતાને આવરે છે. ખેડીમાં પડેલા કેદીનો છુટકારો સુદૃઢ પૂરી થયા વિના શક્ય નથી, તેમ આયુકર્મના પંખમાં પડેલા જીવની દશા સમજવી. ચિતારો જેમ જુદા જુદા વર્ણુને આકારનાં ચિત્રો તૈયાર કરે તેમ નામકર્મ જીવને જાત જાતના વેશ સજાવે છે અને વાધા પહેરાવે છે. કુંભાર ઘડા બનાવે પણ એ ઘડાઓ—કુંભો—શુભ કાર્યમાં વપરાય અને દાડ તાડી ભરવામાં પણ કામ આવે. આ ગોત્રકર્મ પણ જીવની સાથે એવી રીતે ભેળાઈ જાય કે જેથી દુનિયાની નજરે, જીવ ઉંચા નીચાની ગણનામાં ઝેલા ખાય. આઠમું અંતરાય કર્મ ભંડારીની ઉપમા ધરાવે છે. તુષ્ટમાન થયેલ રાગને દાન આપતાં રોકનાર ભંડારી સાથે એની સરખામણી એટલા સારુ કરાયેલી છે કે એ આત્માની દાન, લાભ ભોગાદિ અનંત શક્તિઓ પર અંકુશ મૂકે છે. આત્માના અનંતવીર્ય નામના ગુણને રોકનાર આ અંતરાય કર્મ જ છે તેથી તો એને ઘાતી કર્મના વર્ગમાં મૂકવામાં આવેલ છે. આ કર્મે જીવની સાથે દુઃખમાં જેમ પાણી ભળી જાય છે એમ અનાદિ કાળથી ભળેલાં છે. પ્રયોગ દ્વારા એ છૂટા પાડી શકાય છે તેમ નવા પુનઃ ભળતાં હોવાથી પ્રવાહની નજરે અનાદિ કહેવામાં જરા પણ વાંધો નડતો નથી. જ્યાં લગી આત્મા સંપૂર્ણ શક્તિ ફેરવી એનો જડમૂળથી નાશ ન કરે ત્યાં લગી સ્વગુણપ્રાપ્તિ અશક્ય છે. વિના રોકટોકે કહી શકાય કે અનાદિ કાળથી ખાણમાં સુવર્ણ સાથે ભળેલો કચરો પ્રયોગ દ્વારા દૂર કરી શુદ્ધ કંચન મેળવી શકાય છે તેમ આત્મા ભલેને અનાદિ કાળથી આ કર્મે દ્વારા અવરાયો હોય, પણ સંવર નિર્જરાના સતત પ્રયોગો મારફત કાયમ માટે છુટકારો મેળવી શકે છે જ.

કર્મે ચાર રીતે જીવો સાથે મળી ગયાં છે: પ્રકૃતિ યાને સ્વભાવથી, સ્થિતિ યાને કાળની મર્યાદાથી, રસથી યાને તીવ્ર મંદ રૂપી સ્વરૂપથી તેમ જ પ્રદેશ યાને પુદ્ગલ પરમાણુના સંચયથી. આમાં પાછળના બે પ્રકાર રસ અને પ્રદેશને પિછાનવા સારુ વિકસ્વર જ્ઞાનપ્રભાની જરૂર લેખાય. પ્રથમના સ્વભાવ સંબંધમાં તો શરૂઆતમાં વિચાર કરીને આગળ વધ્યા છીએ. ભેદ અને સ્થિતિ સંબંધમાં આ પ્રમાણે છે:—

ક્રમ	કર્મનું નામ	ઉત્તર ભેદ	ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ	જઠન્ય સ્થિતિ
૧	જ્ઞાનાવરણીય	૫	૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ	અંતમુહૂર્ત
૨	દર્શનાવરણીય	૯	૩૦ " " "	"
૩	વેદનીય	૨	૩૦ " " "	૧૨ મુહૂર્ત
૪	મોહનીય	૨૮	૭૦ " " "	અંતમુહૂર્ત
૫	આયુષ્ય	૪	૩૩ સાગરોપમ	દુર્લભવ
૬	નામ	૧૦૩	૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ	૮ મુહૂર્ત
૭	ગોત્ર	૨	૨૦ " " "	૮ "
૮	અંતરાય	૫	૩૦ " " "	અંતમુહૂર્ત

(ચાલુ)

Shri jaina Satya Prakasha. Regd. No. B 3801 શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ.

દરેકે વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

(૧) શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલખર્ચનો એક આનો વધુ).

(૨) દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

(૩) ક્રમાંક ૧૦૦ : વિક્રમ-વિશેષાંક

સમ્રાટ વિક્રમદિત્ય સંબંધી ઐતિહાસિક લિખિત લેખોથી સમૃદ્ધ ૨૪૦ પાનાનો દળદાર સચિત્ર અંક : મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા.

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩-જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ચાર આના.

[૨] ક્રમાંક ૪૫-ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય ત્રણ આના.

કાચી તથા પાકી ફાઇલો

‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ની ત્રીજી, ચોથા, પાંચમા, આઠમા, દસમા, અગિયારમા વર્ષની કાચી તથા પાકી ફાઇલો તૈયાર છે. મૂલ્ય દરેકનું કાચીના બે રૂપિયા, પાકીના અઠી રૂપિયા.

— લખો —

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જશિંગલાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

મુદ્રક:-મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ. શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, સલાપોસ કોસરોડ, પો. યો. નં. ૬ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય-અમદાવાદ. પ્રકાશક:-ચીમનલાલ ગોક્ળદાસ શાહ. શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જશિંગલાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ-અમદાવાદ.